

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie a patopsychologie

Diplomová práce

Bc. Edita Riedingerová, DiS.

Dopad rozvodu na vývoj dítěte školního věku

Olomouc 2018

Vedoucí práce: PhDr. Jana Kvintová, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila pouze literaturu a zdroje uvedené v seznamu.

V Olomouci 18. června 2018

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce PhDr. Janě Kvintové, PhD. za ochotu, vstřícnost, trpělivost, za cenné rady a připomínky při tvorbě diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat celé své rodině, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Edita Riedingerová
Katedra:	Katedra psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce:	PhDr. Jana Kvintová, PhD.
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Dopad rozvodu na vývoj dítěte školního věku
Název v angličtině:	The impact of divorce on a child's development of school age
Anotace práce:	<p>Tato diplomová práce je zaměřena na děti školního věku z rozvedených rodin, popisuje jejich vývoj a dopady rozvodu na jejich další psychický stav. Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Hlavním cílem teoretické části je zmapovat poznatky problematiky dopadu vlivu rozvodu manželství na vývoj dětí školního věku.</p> <p>Cílem diplomové práce bylo popsat a shrnout změnu chování a vznik negativních dopadů na děti, jejich dospívání a vývoj po rozvodu manželství rodičů.</p> <p>V praktické části byl proveden kvalitativní výzkum pomocí polostrukturovaného rozhovoru a pozorování. Cílem praktické části bylo zmapovat a interpretovat negativní dopady rozvodu na psychiku dítěte v konkrétních případech.</p>
Klíčová slova:	rozvod, rodina, děti, vrstevníci, školní věk, psychický vývoj, krize, smutek, emoce
Anotace v angličtině:	<p>This diploma thesis focuses on children of school age from divorced families, describes their development and the effects of divorce on their other psychological condition. The diploma thesis is divided into the theoretical and practical part. The main objective of the theoretical part is to map the knowledge of the impact of the influence of marriage divorce on the development of children of school age.</p> <p>The aim of the diploma thesis was to describe and summarize the change of behavior and the occurrence of negative impacts on children, their adolescence and development after divorce of parents' marriages.</p> <p>In the practical part qualitative research was carried out using semi-structured interviewing and observation. The aim of the practical part was to map and interpret the negative effects of divorce on the child's psyche in specific cases.</p>
Klíčová slova v angličtině:	Divorce, family, children, school age, mental development, crisis, sadness, emotion

Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	72 s.
Jazyk práce:	Český jazyk

Obsah

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 Rodina	9
1.1 Rodina z biologického hlediska	10
1.2 Rodina z hlediska sociologického	11
1.3 Rodina z hlediska výchovného	12
2 Rozvod manželství	14
2.1 Právní pohled na rodinu a rozvod	14
2.2 Reakce dětí na rozchod rodičů: emoce	16
2.2.1 Smutek, ztráta a osamělost	17
2.2.2 Deprese	18
2.2.3 Vztek	19
2.2.4 Pocit viny, úzkost, strach, zmatek a závist	19
2.2.5 Syndrom zavrženého rodiče	20
3 Psychologická specifika dětí školního věku	21
3.1 Obecné charakteristiky dospívání	22
3.2 Hlavní rysy a problémy dospívání	22
3.3 Objevování vnitřního světa	23
3.4 Tendence „naplňovat očekávání druhých“	26
3.5 Nároky na vnější vzhled a osobnostní rysy	27
3.6 Vznik pocitů úzkosti jako příznačný problém moderní společnosti	28
3.7 Sociální adaptace	29
4 Psychologická specifika adolescentů s jedním rodičem	31
4.1 Výchovné specifikum rozvedených rodin	31
4.2 Nesprávné povahové rysy u dospívajících dětí z rozvedených rodin	34
4.3 Odcizené děti v dospělém věku	39
4.4 Odborná pomoc	40
4.5 Závěrečná uvažování	40
PRAKTICKÁ ČÁST	43
5 METODOLOGIE PRAKTICKÉ ČÁSTI	43
5.1 Cíle, výzkumný problém, výzkumné otázky	43
5.2 Výzkumné metody a jejich charakteristika	44
5.3 Výzkumná realizace šetření a záměrný výběr	46

6 PŘÍPADOVÉ STUDIE	47
6.1 Případová studie 1	47
6.2 Případová studie 2	48
6.3 Případová studie 3	50
6.4 Případová studie 4	52
6.5 Případová studie 5	53
6.6 Případová studie 6	55
7 Diskuze a shrnutí	57
ZÁVĚR	66
SOUHRN.....	68
CITOVANÉ PRAMENY	69
SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY	69
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	72

ÚVOD

Rodina pro každého z nás představuje okruh blízkých osob, spojeným s prožíváním pocitů bezpečí, jistoty, podpory a lásky. Rodina v tradičním pojetí vzniká soužitím dvou partnerů s následným uzavřením manželství, ze kterého je očekáváno narození potomků. V komparaci s dnešní dobou, kdy mladí lidé často netouží po uzavření manželského smlouby. Stále častěji se rodí děti do nesezdaného soužití nebo do neúplné rodiny. Nesmíme opomenout důležité funkce rodiny, které mají nepostradatelný vliv na výchovu a vývoj dětské psychiky. Prostředí rodiny formuje lidského jedince, ze kterého přebírá zkušenosti pro svoji budoucnost v dospělém věku.

V uplynulých letech se počet dětí školního věku, jež jsou vychovávány v rozvedených rodinách, dramaticky zvýšil, přičemž v převážné většině je vychovatelem matka.

Diplomová práce se skládá z části teoretické a části praktické. Teoretická část je členěna na čtyři kapitoly. První kapitola popisuje rodinu z hlediska biologického, sociologického a výchovného. Ve druhé kapitole analyzujeme reakce dětí na rozvod rodičů a jejich prožívané pocity. Následující kapitola popisuje období dospívání a zásadní rysy adolescenta. Poslední kapitola rozšiřuje problematiku výchovy adolescentů v rozvedené rodině.

Po prostudování odborné literatury byl stanoven cíl diplomové práce popsat a shrnout změnu chování a vznik negativních dopadů na děti, jejich dospívání a vývoj po rozvodu manželství rodičů.

V praktické části byl proveden kvalitativní výzkum pomocí polostrukturovaného rozhovoru a pozorování. Cílem praktické části bylo zmapovat a interpretovat negativní dopady rozvodu na psychiku dítěte v konkrétních případech.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Rodina

Existence rodiny je především spjata s tím, aby lidé mohli náležitě pečovat o své děti. Hlavním důvodem pro uzavření manželství je založení rodiny za účelem výchovy dětí. Rodina je nejen biologicky významná pro udržení lidstva, ale je také základní jednotkou každé lidské společnosti. Zabezpečuje nejen reprodukci člověka jako živočicha, ale také vrůstání do jeho kultury a společnosti.

Rodina je charakterizována z hlediska psychologie jako „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí*“ (Hartl, Hartlová, 2002, s. 512).

Langmeier a Langmeierová (1977, s. 140) rodinu charakterizují takto: „*je to systém intimních, relativně trvalých, i když dynamicky se vyvíjejících mezilidských vztahů, v jejich rámci se uspokojují biologické i psychologické potřeby všech jejich členů*“.

V rodině se propojují generace, vytváří se mezi nimi soudružnost a solidarita. Rodina je pro dítě prvním modelem společnosti, s jakým se setkává. V tomto modelu se dítě osobnostně vyvíjí, formují se jeho vztahy k jiným skupinám lidí. Pomocí rodiny se dítě orientuje na určité hodnoty, je vystavováno určitým konfliktům, dostává určitý typ podpory. Tímto způsobem dítě získává sociální dovednosti, bez kterých se v dospělosti neobejde.

Každá rodina je něčím zvláštní a odlišná od jiných rodin a každá v nějaké míře respektuje obecně závazná pravidla fungování společnosti. Rodina je nenahraditelnou institucí, která spojuje specifické a univerzální. Bez stálé přítomnosti vysoce angažovaného osobního zaujetí rodičů na osudu dětí by se děti vychovat nedaly. Bez respektu k danému stavu společnosti a jejím potřebám rovněž ne. Toto vše je považováno za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního a tělesného vývoje dítěte.

Dítě se v rodině učí mnoha dovednostem a také své sexuální roli. Pro výchovu dětí je velmi důležitý dobře přijímaný rodičovský vzor. Dívka by pro získání pocitu vyrovnanosti a společenské kompetence měla mít jako vzor matku nebo její náhradu. Chlapec by měl být kvůli vzoru správného mužského chování vystaven přímému vlivu otce nebo jiného muže. Další podmínkou je bezpečí domova jako stabilního a chráněného prostředí. Všechny tyto podmínky může dítěti poskytnout jen rodina, je to její nezastupitelná funkce.

1.1 Rodina z biologického hlediska

Z pohledu biologického rodina zajišťuje způsob plnění dvou hlavních úkolů: reprodukci a zachování existenci druhů. Rozmnožování a setrvání mezi živočišnými druhy patří k nejdůležitějším živočišným pudům. Skrze velké množství způsobů plnění tohoto úkolu u vyšších organismů je pohlavní rozmnožování spojeno s následnou péčí o narozené potomstvo. K pudu rozmnožování patří sexualita, jakožto vrozené a geneticky zakódované chování určitého živočišného druhu. Ale na rozdíl od zvířat se instinkty člověka zakotvují vědomí a sexualita je spojená s jeho psychickými potřebami, jejichž uspokojování patří k významné funkci rodiny.

Specifickou lidskou funkci rodiny zdůrazňují Dunovský a kol. (1995, s. 13) ve své knize jako: „*rodinné společenství a péče o dítě jsou pro lidstvo nutností. Bez ní by nepřežilo. Během vývoje tato přírodní a biologická nutnost nabyla formu mravní zákonitosti*“. Péče rodičů o potomstvo, o jeho zdatnost a životaschopnost je nejvyšším finálním bodem produkčního úkolu.

Podle teorie Hintnause (1998, s. 2) „*lidská specifika druhového programu reprodukce se projevuje ve všech biologických fázích reprodukčního chování: apetence (vyhledávání sexuálního partnera), sexuální akt (kopulace), předporodní péče o plod a příprava na porod, porod, postnatální péče a výchova, rodičovské role a rodina, příprava na další reprodukce*“.

Během těchto fází reprodukčního chování se u zvířat a u lidí odlišuje chování mužského a ženského pohlaví. Ale genetické programy maskulinního a feminního reprodukčního chování mají společný základ. A příslušný mužský nebo ženský vzorec chování se vyvíjí až v průběhu života spolu se somatickým pohlavním dozríváním. Kromě toho „*zrání sexuality je podmiňováno i sociálními i stimulačními podněty*“ (Hintnaus, 1998, s. 3).

U zvířat je proces pohlavní diferenciaci sexuálního chování závislý na hrách a v nich se projevuje. Ale nejsou důvody stejných předpokladů i u člověka. Zplozenému jedinci jak u zvířat, tak i u člověka je nutné poskytovat ochranu, zajišťovat jeho vývojové potřeby, rozvíjet jeho schopnosti a naučit jej chování odpovídajícímu druhovému fenotypu. Tyto zmíněné potřeby nestačí vyvíjet jen ve hrách, ale v dlouholeté výchově rodičů a v kontaktu s jinými lidmi – vrstevníky a dospělými.

Plnění této druhé fáze biologických úkolů je základem lidské činnosti, která je v pedagogické teorii definována jako intencionální a racionální. Tuto činnost nazýváme výchovou.

V případě absence spouštěcích podnětů se sexuální program může vyvíjet patologicky a ve zvláštních, individuálních případech se mění i pohlavní role v chování. Pak to má dopad na chování sexuální a rodičovské.

1.2 Rodina z hlediska sociologického

Pro rodinu jako pro zcela specifický sociální útvar platí určité obecné zákonitosti. Každý člen rodiny má svou ojedinělou roli a rodina jako celek má vztah k jiným skupinám, k obecným hodnotám, má svá vnitřní pravidla soužití, skupinové normy. V tradičním hierarchickém uspořádání rodiny byl představitelem rodiny otec. Ale tato formalita nemusí odrážet skutečný stav moci v rodině. I v rodinách navenek patriarchálních často rozhodují manželky. Stejně tak jako existují mezi mužem a ženou přírodou dané rozdíly fyzické, odlišnosti jsou i v chování psychickém. Uvádí se, že například v sociálním chování mají ženy zvláštní nadání (Hintnaus, 1998).

V současných rodinách se mění i praktické, výkonné role. Muži se více věnují rolím tradičně určeným ženám, jako je péče o malé dítě, práce v domácnosti, vaření, kdežto ženy se naopak více prosazují v hospodářském zajišťování rodiny, v organizování volného času, udržování společenských vztahů s jinými rodinami a veřejností. Trvalý souboj je v některých manželstvích veden o určení, kdo bude v postavení autority a kdo v roli submise. Vedoucí partner určuje v rodině celkové sociální klima. Rodiny, stejně jako jiné formální a neformální skupiny, je možné rozlišit na autoritativní, liberální a demokratické. Dříve se jako autoritativní hlavy rodin uplatňovali otcové, dnes se vyskytují i autoritativní matky. Kromě vzájemných vztahů rodičů jsou v rodinách další složité vztahy mezi jejími jednotlivými členy. Velice často je vztah rodičů k dětem odlišný. V rodinách se stejně jako v jiných primárních skupinách vyskytují děti oblíbené a neoblíbené. V neharmonických rodinách se role černé ovce uděluje dítěti, s kterým jsou problémy (dítě nemocné, neklidné, nechtěné, neplnící očekávání rodiči na ně kladená apod.). Za nejsnazší situace se považují vztahy v rodinách se třemi a více dětmi. V těchto rodinách je dost prostoru pro rozdělení rolí autoritativních, protektivních i submisivních.

Pro celou rodinu je důležitá a pro sociální vývoj dítěte je příznivá komunikace v rodině s generací prarodičů (a všeobecně to, zda jsou mezi rodiči a prarodiči dobré vztahy).

Sociologicky je rodina primární skupinou, ve které se dítě socializuje a vstupuje do lidského společenství, učí se žít s ostatními lidmi, v dalších skupinách neformálních i formálních, a osvojuje si roli občana. A proto je rodina považována za základ státu (Hintnaus, 1998).

Rodina má zajistit dítěti kontakt z vnějšího světa, zabezpečit dítěti možnost projít „školou života“ – socializací (Matějček, 2015).

Sociologicky se rodiny od sebe liší svým hmotným zajištěním, sociokulturní úrovní, postavením a vzděláním rodičů, jejich generační a etnickou příslušností, hodnotovou orientací, rozdělením rolí v rodině a uspořádáním vnitřních rodinných vztahů, stylem rodinného života. Sociální klima rodiny se nejvíce odráží ve výchově.

1.3 Rodina z hlediska výchovného

Mnoho lidí se domnívá, že stejně tak, jako každý dokáže při normálním fyziologickém stavu dítě zplodit, dokáže je i vychovat. Nelze nepřipomenout, „že *výchova je produktem sociálního života lidstva, jehož doba je příliš krátká, než aby do genetického programu se mohl včlenit program lidského výchovného chování. Ve výchově se člověk nemůže spoléhat na své instinkty, ale na svůj rozum, inteligenci a sociální zkušenost. Výchově to dává možnost velké variability, individualizace, leč také chybovosti a dopouštění se omylů*“ (Hintnaus, 1998, s. 39).

Výchova se stala jedním ze základních problémů filozofických a postupně osamostatněnou naukou o výchově – pedagogikou.

Na rodinu je přenášena odpovědnost za cílenou, intencionální výchovu. Rodiče mají mít představu, kam ve výchově směřují, jaké by dítě mělo být, pocítovat odpovědnost k dítěti i společnosti. Každý ze dvou rodičů má své specifické role. Hlavní úloha připadá matce. Matka přivádí dítě na svět a pro jeho život má primární význam i po narození. Kontakt s matkou a její výchovná péče v raném dětství jsou základem vývoje dítěte. Obzvlášť jsou důležitá citová pouta, na jejichž pozadí se rozhoduje o utváření osobnosti dítěte. Nepřítomnost matky má za následek citové strádání, deprivaci. Jako dodatečné syndromy deprivace jsou uváděny: obtíže v sociálním přizpůsobení, poruchy osobnosti (agresivita, amoralita, citová plochost, neuróza atd.) (Pöthe, 1996).

Kromě vlivu matky na sféru citovou je patrná její nezastupitelná role při rozvoji intelektu a motoriky dítěte. Matka má také významnou roli i v rozvíjení představy o světě kolem, slovní zásoby dítěte a motivaci dítěte ke vzdělávání.

Od otce se očekává, že bude doplňujícím prvkem mateřské lásky a že tím bude vytvářet ve výchově dítěte rovnováhu. Matka je ve výchově soustředěna převážně na dítě,

zatímco otec si uvědomuje i vnější svět a realitu života. Proto se autorita otce opírá o vnější kontakty se sociální skutečností.

Navzdory odlišnosti rodin z různých možných hledisek (sociálních, psychologických, právních atd.) a také navzdory různým druhům výchovných stylů zůstává role otce a matky ve výchově dítěte nepopíratelná. Při oddělení obou rodičů často dochází k psychologické poruše dítěte. Děti prý lépe snášejí úmrtí rodičů než jejich ztrátu rozbitím rodiny z důvodu špatného vzájemného vztahu rodičů (Satirová, 2006).

Přes rozmanitost lidských osudů, povah a vlastností lze spatřit, že některé z řady těchto faktorů mají tendenci se ve všech rodinách uplatňovat určitým způsobem, formují jejich výchovný styl. Z osobnostních faktorů jsou to vlastnosti temperamentu, psychická stabilita, hodnotová orientace, vzdělání, sociální postavení, národní příslušnost. Styl rodinné výchovy ovlivňují zároveň faktory sociální, hospodářský blahobyt či bída, faktory zdravotní (u dětí nebo u rodičů). Výchovu také významně ovlivňují samotné děti, jejich povaha, schopnosti a nadání, jejich počet v rodině. Nadměrný vliv některých zmíněných faktorů nebo jejich nezvládnutí rodiči může produkovat i defektní výchovu. Existují tyto chybné postupy výchovy: výchova bez lásky, výchova hýčkájící, výchova omezující, výchova založená na kázni a poslušnosti, výchova s nesrozumitelnými požadavky, výchova ctižádostivá (ambiciózní), výchova ponižující (Hintnaus, 1998).

2 Rozvod manželství

Ve všech demokratických státech jsou rozvody předmětem debat vědců, politiků i veřejnosti. Každý rozvod má stránku ekonomickou, právní a osobní. Všichni účastníci rozvodu něco ztrácejí – dospělí ztrácejí partnera, děti přicházejí o stálou přítomnost otce nebo matky, někteří účastníci rozvodu musejí v souvislosti s ním změnit bydliště, ekonomické ztráty jsou pravidlem.

Jedním z faktorů, který působí v civilizovaných společnostech na rostoucí počet rozvodů, je tempo společenských změn. V našem století platí pro každou další generaci poněkud jiné zvyklosti týkající se výkonu manželských rolí a způsobů výchování, přičemž žádné z nich není pocíťováno ani jako univerzální, ani jako závazné. V životním stylu lidí ve vyspělých společnostech je i mnoho jiných změn: lidé často mění zaměstnání, často mění bydliště. Tyto změny jsou motivovány větším prospěchem. O manželství a o rodině pak člověk uvažuje jako o dočasné smlouvě. Z toho všeho vyplývá, že ve vyspělé postindustriální společnosti nemůže být málo rozvodů (Matoušek, 2003).

O důvodech rozvodů manželství také uvažuje Smith (2004), jako nejdůležitější faktory a příčiny uvádí: vliv společnosti, typy vztahu, vlivy z dětství, vliv dětí, vzájemné city manželů, vzdálenost mezi manžely, rozdílná očekávání, počátky rodičovství, chování a osobnost, komunikace a hněv.

Všechny tyto faktory a mnoho dalších vedou ke vzniku nefungující rodiny, jejíž podoby se svými problémy výrazně liší (Špaňhelová, 2010).

2.1 Právní pohled na rodinu a rozvod

Utvoření manželství je považováno za závazný krok v životě člověka. V křesťanské kultuře je manželství považováno za rozhodnutí Boží s definitivní platností (Co Bůh spojil, člověk nerozlučuje). Manželé vstupují do svazku přes manželský slib, který vyjadřuje v poloze zřetelů mravních (stát při sobě v dobrém a ve zlém, neopouštět se, být si věrni). S vývojem hospodářských a sociálních vztahů bylo nutno závazky a práva vyplývající z uzavření sňatku přesněji vymezit zákonnými normami. Manželský slib se začal chápat jako závazek právní, manželství jako smlouva. Manželství vzniká na základě dobrovolného rozhodnutí a souhlasného prohlášení muže a ženy o tom, že spolu vstupují do manželství. Snoubenci takto

činí „osobně před orgánem veřejné moci za účasti matrikáře, případně osobně před orgánem církve“¹. I při církevním sňatku je stvrzovatelem právních závazků,

kteří na sebe snoubenci berou, stát. Stejně tak je stát se svou výkonnou a soudní mocí i strážcem a posuzovatelem plnění snoubenci přijatých právních závazků. Hlavní povinností v manželství je společné soužití, věrnost, vzájemný respekt, podpora, pomoc, a především péče o děti.² Při posuzování problémových manželství se v psychologii a právu nepoužívá stejná terminologie. Zatímco právník označí určitou rodinu za rozvrácenou, psycholog uvede, že je v manželském konfliktu, krizi nebo je v určitém svém poslání dysfunkční. Zajímavé je porovnání právního a psychologického nazírání na problémy v rozvrácené rodině a po rozvodu, chování rodičů při rozvodu a po rozvodu a jeho dopad na děti.

Existuje velké množství důvodů a příčin k rozvodu manželství, například nevěra, alkoholismus, rozdílnost povah a zájmů, sexuální neshoda, nezájem o rodinu, nemoc, žárlivost, oddělené bydliště a mnoho dalších (Hintnaus, 1998).

Dále se oslabuje schopnost vzájemné tolerance a komunikace, manželství přestane plnit některé své funkce, je v krizi. Jako první se obvykle hroutí vztahy emoční a sexuální, další funkce pak následují. Konflikty začnou probíhat navenek, v podobě hádek, výčitek, vzájemného napadání. Občas jeden z manželů může navazovat mimomanželský vztah, hádky se začínají stupňovat, potom jeden z manželů opouští rodinu, druhý nebo oba podávají návrh na rozvod. Jednou z nejčastějších příčin rozchodu partnerů v manželství jsou nezvládnuté zátěže a nevyřešené problémy na společné životní cestě. S většinou z nich se manželství přitom může vypořádat změnou osobních postojů, tolerancí, silou emočního vztahu.

---

¹ Česko. §657 z č. 89/2012, Sb., Občanský zákoník. Dostupný z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=6idBiblio=74907&recShow=656&fulltext=&nr=89-2F2012&part=&name=&rrp=100#parCnt>

² Česko. §687 z č. 89/2012, Sb., Občanský zákoník. Dostupný z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=6idBiblio=74907&recShow=686&fulltext=&nr=89-2F2012&part=&name=&rrp=100#parCnt>

Jednou z nepřekročitelných překážek udržení manželství je alkoholismus a psychopatické osobnostní rysy projevující se v agresivitě. A proto mnoho manželských párů volí raději scénář vedoucí k rozvodu. Obzvláště mezi mladými lidmi je rozvod chápán jako snadná a běžná věc. Domnívají se, že tak jako se dohodli, že budou žít spolu, je výhradně jejich záležitostí, že spolu žít nebudou, soud považují víceméně jen za formalitu. A jiné páry, které si uvědomují, že to tak jednoduché není a že manželství je svazek právní, volí společné soužití bez oddacího listu.

Rozpad manželství je životní prohra a je provázen stresem. Rozchod bez hněvu je spíše výjimkou než pravidlem. Velká láska snadno přechází v nenávist, leč i lítost. Pro děti vzniká situace dvojích otců a dvojích matek (Ballnik, 2012).

Podle rozvodových statistik jsou častějším navrhovatelem na rozvod manželství ženy, také častěji opouštějí rodinu, celkově jsou častěji uváděny jako původci rozvratu. Za příčinu se dá předpokládat emancipace žen a jejich hospodářská nezávislost. Zaměstnanost žen současně i zvyšuje jejich možnost poznat jiné muže a navázat mimomanželský vztah. Nesouhlasí to s představou ženy jako strážkyně rodinného krbu. V pozadí je také faktor psychologický. Psychologie ženy doznává výrazné změny. Žena spatřující svou seberealizaci v rodině a dětech dostává hanlivé označení „slepice“, ženy si nárokují žít plným životem společenským, zájmovým a profesním (Hintnaus, 1998).

Kromě toho mají i vysoké nároky citové, vyžadují obdiv, ochranu a lásku. S těmito očekáváním vstupují do manželství, které jim přináší zklamání. U mužů je handicapem pro manželství jejich orientace k vnějšímu světu mimo rodinu – ke své profesi a svým zájmům. Muži potřebují mít v rodině respekt, obdiv a vážnost. Jestliže v souvislosti s nenaplněním těchto potřeb dochází k frustraci, muž uniká mezi přátele, do spolků nebo do hospody, případně hledá obdiv v náručí milenky. A proto je třeba hledat příčiny rozvodovosti a krize rodiny ve zvyšující se sebestřednosti a náročnosti lidí (Novák, 2012).

Důsledkem je i konfliktní pojmání sociálních rolí muže a ženy v manželství.

2.2 Reakce dětí na rozchod rodičů: emoce

K nejčastějším projevům emocí, jež děti prožívají, patří smutek a hněv. Různé děti projevují své emoce v různém pořadí a tyto projevy nejsou stejné. Velmi často se projevuje snaha ovlivnit situaci mezi rodiči. Některé děti navenek nechtějí udržovat kontakty

s nepřítomným rodičem. Jsou uražené a rozzlobené, ale vnitřně si zoufale přejí zase se s rodičem setkat, usmířit se s ním, milovat a být milováni. Děti to často vyjadřují slovy: „*Nenávidím tátu, ale chci ho vidět*“ (Smith, 2004, s. 49).

Berger a Gravillon (2011) se dívají na problematiku rozvodu, tj. rozpadu rodičovského páru, očima dítěte. Na základě svých bohatých zkušeností seznamují s tím, co dítě v takovém období prožívá, co ho napadá, čeho se může bát a co mu naopak může pomoci. I když podle dětské klinické psycholožky Gražiny Kleinové „*rozpadlých rodin ve společnosti přibývá, nic to nemění na skutečnosti, že pro dítě je rozvod složitou a v drtivé většině případů negativní zkušeností*“ (Berger, Gravillon, 2011, s. 9).

V odborné německé literatuře je zpracováno téma psychických poruch dětí školního věku nejen při rozvodu a po něm, ale je kladen důraz rovněž na právní institut u nás chybějící, tedy odluce, něm. Trennung (§ 1567 BGB³). Kvalita vztahů dítěte k oběma rodičům před a po odluce jakož i rozvodu je pro dětský život rozhodující. Dítě potřebuje situaci zpracovat a v extrémních případech může dojít až k tomu, že se dítě ve školním věku emocionálně stáhne do sebe. Nebo se promítne pseudodospělé chování a předčasné dospívání v sexuální oblasti, neboť dojde ke ztrátě vnějších hodnot a kontroly vlastních potřeb přiměřených věku.

Dítě by nemělo být zatahováno do sporů dospělých, ale mělo by být chráněno a respektováno takové, jaké je a jaké potřebuje s ohledem na dosažený stupeň vývoje být.

2.2.1 Smutek, ztráta a osamělost

Po rozchodu rodičů se dítě musí vyrovnat s pocitem ztráty, protože přestává být v kontaktu s jedním rodičem a často dochází k odpovídajícímu omezení styku se členy širší rodiny. Děti mohou přijít o rodinný dům, o školu, kamarády a oblíbené činnosti ve volném čase. Dítě ztrácí jistotu: zázemí úplné rodiny, s obtížemi se dívá kupředu a jeho sebevědomí rychle klesá. Dítě má pocit, že se liší od ostatních a stává se cílem dětské bezcitnosti. Dost často jsou děti ve škole šikanovány a učitelka si toho nevšímá. V mnoha rodinách zbývá méně peněz na pořízení věcí, které by dítě chtělo. Dítě často prožívá návaly smutku, které je zcela pohltí, zabrání mu myslet na cokoli jiného a znemožní mu soustředit se ve škole. Děti, jejichž smutek nikdo nesdílí, často trpí pocitem osamělosti, mají strach, že ztratí i druhého rodiče.

---

³ BGB = Bürgerliches Gesetzbuch; název německého občanského zákoníku
[https://www.neurologen-und-psiater-im-netz.org/kinder-jugend-
psychiatrie/risikofaktoren/trennungsscheidung/psychische-folgen/](https://www.neurologen-und-psiater-im-netz.org/kinder-jugend-psychiatrie/risikofaktoren/trennungsscheidung/psychische-folgen/)

Jakmile po čase poleví touha po nepřítomném rodiči, v pocitech dítěte přestane převažovat smutek, obnoví se sebedůvěra, dítě se znovu začne radovat z oblíbených činností a začne znovu osobnostně růst. Celý proces se pravděpodobně urychlí, pokud dítě může dát najevo smutek ve chvíli, kdy ho prožívá, a pokud si rodina uvědomuje, že k zotavení je zapotřebí čas.

V komparaci se stavem v rakouských rodinách vyvstává při odluce nebo rozvodu velká emocionální výzva pro děti v jakémkoli věku. Především děti si v takové situaci samy neví rady a vše je může mnohem více zatěžovat, než by si rodiče mohli představit. Nejvíce problematická je situace na začátku, přičemž se mohou projevit odlišné vzory chování jako právě smutek nebo agresivita, plachost a nejistota. V takovém případě doporučuje německá odborná veřejnost okamžitě reagovat a nevyčkávat.⁴

2.2.2 Deprese

Deprese u dětí vyvolána rozchodem rodičů se projevuje tím, že se dítě cítí osamělé a opuštěné, ustrašené zejména kvůli svým zážitkům s rozhněvanými dospělými. Některé děti ztratí chuť k jídlu a mohou mít problémy se spánkem. Příčinou je to, že doma chybí jeden rodič a nikdo necítí hloubku jeho osamělosti. Ve škole se cítí špatně a není s nimi legrace. Ostatní děti si jich přestávají všimát, což vede k ještě hlubší osamělosti. Dítě musí vynaložit značné úsilí, aby ze svého zoufalství vystoupilo. Podaří se mu to rychleji, jestli bude moct své trápení s někým sdílet.

V diplomové práci s názvem *Die Folgen der Scheidung für das Kind* se Kai Töbelmann zabývá dopadem rozvodu na děti, přičemž zdůrazňuje tu skutečnost, že dětský svět je rozvodem rodičů zcela narušen a představuje tak pro dítě bolestný zážitek zasahující až na hranice únosnosti psychické zátěže. Změna v emocionálním chování rodičů k sobě navzájem dítě znejišťuje, má pocity bezmocnosti a odloučení rodičů v něm vyvolává šok. Děti z rozvedených rodin pak mohou v dospělosti vnímat svůj případný rozvod jako selhání, prožívat situaci mnohem více emocionálně a propadat depresím i po dobu několika let.⁵

---

⁴ <https://www.eltern-forum.at/ratgeber-news/scheidung-auswirkung-kinder>

⁵ <https://www.grin.com/document/108541>

2.2.3 Vztek

Během rozvodového řízení rodičů a po jeho ukončení děti prožívají pocit nejistoty, odmítnutí a selhání. Dítě může vůči rodičům již dlouho pociťovat vztek, protože nenaplňovali jeho potřeby. Některé děti prožívají strach vyvolaný projevy nepřátelství mezi rodiči. V takovém případě může být rozchod katalyzátorem jejich vzteku. Dítě se může zlobit na otce, že odchází, ale zároveň i na matku, že ho neumí udržet. Jindy děti obviňují oba rodiče, kteří podle nich sobecky vůbec nemyslí na ně, ale udělali jenom to, co vyhovovalo jim.

Vztek může přerůst do pocitu osobního selhání, že nic neumí udělat pořádně, že mu nikdo nic nedá, že ho nikdo nemá rád. Zde se u dětí proplétá sklíčenost a vztek. Oba pocity mohou vyvolat nespavost.

Děti mohou být ovládány vztekem méně, pokud si uvědomí, co je příčinou jejich pocitů, a pokud je povzbudíme, aby své city projevily způsobem, který neublíží ostatním lidem. Za těchto okolností mohou překonat nežádoucí chování, protože se naučí jisté míře sebeovládání a na jejich přijatelné chování se jim dostane příznivé odezvy.

Vztek má také svou pozitivní stránku. Může se stát podnětem pro změnu myšlení a jednání. Může vést k přijatelnějším reakcím, které neublíží a nezpůsobí škodu ostatním lidem, ani vlastní osobě. Může dítěti pomoci najít způsob, jak dát najevo pocity, pokud je může sdílet s důvěryhodnou osobou (Smith, 2004).

2.2.4 Pocit viny, úzkost, strach, zmatek a závist

Velice často jsou děti přesvědčeny o tom, že zaviniily rozchod rodičů. Rodiče si kvůli vlastní bolesti a potížím spojeným s novou situací občas nevšimnou tísně, kterou prožívá dítě. Úzkost a zmatek se obvykle vážou k budoucnu. Nejčastěji mají děti obavy o rodiče: zda maminka nebo tatínek vše zvládnou, zdá se postarají o jídlo a domácnost, zda se nebudou cítit osaměle, neonemocní, dokážou spravovat všechny věci atd. Mnohé děti se bojí, že je rodiče v noci opustí, že se ráno probudí v prázdném domě a budou úplně samy.

Úzkost se rozšíří na budoucnost a děti si začnou dělat starosti, jak budou všechno zvládat, až budou dospělé. Pokud mají více rozvedených příbuzných, mohou dojít k přesvědčení, že rozvod je rodinným vzorcem, který v příslušnou dobu potká i je.

Děti velmi obtížně zvládají závist vůči úplným rodinám. Chlapci a dívky si představují, jak jsou otcové a matky v jiných rodinách spolu a jak stráví čas s dětmi. Úplné rodiny mají skvělé prázdniny a jezdí do zahraničí, mají peníze na velké auto, kola pěkné oblečení atd.

I když rozvod rodičů způsobuje dětem tolik trápení, dá se najít východisko i za těchto okolností. Dětem tak stačí vidat oba rodiče, ale děti potřebují mnohem více. Naprosto zásadní je kvalita rodičovské péče. Budoucnost může vypadat slibně jedině tehdy, mají – li děti pocit, že jsou důležité pro oba rodiče, že je oba rodiče podporují a milují. Další důležitou věcí je skutečnost, že děti nejsou vystaveny vzájemnému nepřátelství rodičů a nemají strach. Pokud jsou splněny tyto podmínky, děti přežijí nelehké období, budou šťastnější a dokážou se dívat do budoucnosti s důvěrou a nadějí (Smith, 2004).

2.2.5 Syndrom zavrženého rodiče

Syndrom zavrženého rodiče je termín, který se v literatuře uvádí pod zkratkou SZR. Jako první ho použil a popsal americký psychiatr R. A. Gardner v roce 1985 pod názvem „Parental Alienation Syndrome“ (PAS).

„PAS syndrom odcizeného, odmítaného či zavrženého rodiče, syndrom odcizení v rodině; termín amerického psychiatra R. A. Gardnera pro vztahové onemocnění, kdy závažný partnerský konflikt, rozchod či rozvod rodičů vede k narušení až úplné ztrátě vztahu dítěte k jednomu z rodičů; svými důsledky traumaticky postihuje všechny členy rozpadlé rodiny, nejvíce však ohrožuje psychosociální vývoj dítěte; podle J. Lukányho a Š. Poupětové (2009) jde o aktivní popouzení dítěte rodičem, se kterým žije, proti druhému rodiči, bránění dítěti v kontaktu s chybějícím rodičem, neodůvodněné obviňování ze zneužívání dítěte chybějícím rodičem“ (Hartl, Hartlová, 2010, s. 393-394).

Stanovení termínu PAS umožnilo terapeutům po celém světě navrhnout možné alternativy pomoci rodinám a dětem. Ale také vyvolalo vlnu kritiky mezi odborníky z řad terapeutů a právníků, kvůli obavám ze zneužívání pojmu zejména v soudní síni.

3 Psychologická specifika dětí školního věku

Z hlediska psychického prožívání se odhaduje, že tento věk je celkem klidový, určitou obtíž může tvořit pouze přechod z mateřské do základní školy. Dokázat se začlenit do kolektivu nových dětí a být zodpovědný za své povinnosti by se mělo dítě naučit už v období předškoláka.

Vágnerová rozděluje školní věk na tři fáze: Raný školní věk začíná vstupem do školy, mezi 6-7 rokem a končí mezi 8-9 rokem dítěte. Střední školní věk začíná mezi 8-9 rokem a končí přestupem dítěte na 2. stupeň ZŠ tj. 11-12 rok dítěte. Starší školní věk „ navazuje na období středního školního věku a trvá do ukončení základní školy, to znamená přibližně do 15 let“ (Vágnerová, 2000, s. 148).

„Citové projevy typického mladšího školáka se zřetelně liší od projevů v předškolním věku, ustupuje citová labilita a impulsivita i dětský egocentrismus, dítě již naivně nevztahuje vše ke své osobě“ (Vágnerová, Valentová, 1991, s. 84).

Dítě v období mladšího školního věku projevuje vyšší rozumovou zralost a je schopné rozpoznat argumenty a důvody rodiče, dovede v mnohých případech pochopit důvody rozchodu rodičů a zaujmout svůj názor (Špaňhelová, 2010).

V literatuře se často uvádí rozdělení období dospívání: Období pubescence přibližně trvá od 11 do 15 let, které se dělí na fáze prepuberty (začíná výskytem prvních sekundárních znaků, u dívek od 11 až 13 let a u chlapců o rok až dva později). A další fáze vlastní puberty 13 až 15 let přichází po ukončení prepuberty a trvá do schopnosti reprodukce člověka. Zhruba 15-22 let je období ukončeného tělesného vývoje a plné zralosti (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Starší školní věk (11 – 15 let) se kryje s pubertou, která je obdobím přechodným a dost dramatickým. Dítě prožívá v tomto pubertálním věku určitou disharmonii, která se tyká i vývoje vlastních názorů. Děti k rodičům bývají velmi kritické, v této etapě jsou kritické ale ke všemu a všem. Dítě je citově rozkolísané, často hledá samo sebe, svou identitu, obrací se na kamarády, aby ho vyslechli. Dítě se chce na jednu stranu od rodičů osamostatnit, na druhou stranu má pocit, že ztratí své zázemí, pokud o jednoho z rodičů přijde (Špaňhelová, 2010).

3.1 Obecné charakteristiky dospívání

Období adolescence trvá zhruba od 15-22 let. V tomto věkovém období dochází k ukončení základní školy, nástupu na učiliště nebo střední školu a následně jedinec získává první pracovní zkušenosti (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Adolescence je hranice mezi dětstvím a dospělostí, spojená s věkem povinné účasti osoby na veřejném životě. V mnoha starověkých společnostech byl přechod k dospělému životu formován zvláštními rituály, díky nimž teenager nejen získal nový společenský status, ale jako by se znovu narodil, získal nové jméno.

Zvláštní postavení dospívání ve vývoji dítěte se odráží v názvu „přechodné“, „obtížné“, „kritické“. V těchto názvech je zafixována – složitost a důležitost vývojových procesů spojených s přechodem z jedné éry života do druhé, k nimž dochází právě v tomto věku. Přechod od dětství k dospělosti je souhrn všech aspektů vývoje v tomto období – fyzického, duševního, morálního, sociálního. Ve všech směrech jde o kvalitativně novou formaci, vznikají prvky dospělosti v důsledku restrukturalizace těla, identity, vztahů s dospělými a přáteli, mění se způsoby sociální interakce a obsah morálních a etických norem, ovlivňující chování, činnosti a vztahy.

V každodenním životě, v rodině a ve škole lze často zaslechnout rozhovory tohoto typu: „byl poslušný chlapec, a teď je troufalý dokonce drzý“, „byl klidný, – stal se rozpačitým nebo „byl plachý, příliš plachý a – stal se nezávislým a rozhodným“ atd.

Podívejme se tedy podrobněji na některé z hlavních charakteristik adolescence, abychom porozuměli příčinám a mechanismům výskytu agrese v tomto věku.

3.2 Hlavní rysy a problémy dospívání

Jedním z nejdůležitějších problémů dospívání je restrukturalizace vztahů s rodiči, přechod od dětské závislosti ke vztahům založeným na vzájemném respektu a rovnosti. Adolescence se také nazývá jako doba přechodná. Psychologický stav dospívání je spojen s dvěma „obratovými body“ tohoto věku: psychofyzilogickým tj. – puberta a vše, co s ní souvisí a sociálním, který znamená konec dětství, vstup do světa dospělých.

První z těchto okamžiků je spojen s vnitřními hormonálními a fyziologickými změnami, které vedou k tělesným změnám, nevědomé sexuální touze a emocionálně citlivým změnám (Vágnerová, Valentová, 1991).

Druhý bod souvisí s koncem dětství a přechodem do světa dospělých. Toto období je spojené s rozvojem kritického reflexního myšlení. To je pro dospívající osoby rozhodující etapou vývoje jejich psychiky. Vytváří hlavní rozpor v životě dospívajícího. Dospívající vyžaduje jednoznačnou odpověď a odpověď na jakoukoli otázku: pravdu nebo lež, ano nebo ne. Má určitou tendenci k maximalismu, což ho vede k obětování přátelství, vytváří antagonistické vztahy s blízkými, protože rozmanitost a rozpory v realitě mezilidských vztahů nezapadají do rámce jeho racionální logiky a chce odmítnout vše, co není v souladu s touto logikou v mysli teenager, jak to je dominantní silou v jeho mysli, jeho kritéria úsudku a odhadů (Goleman, 1997).

I když je podle typu logiky myšlení rovný dospělému, podle životní zkušenosti a obsahu vědomí zůstává teenager dítětem. I když protestuje proti lži, pokrytectví a nadvládě dospělého světa, zároveň potřebuje teplo domova, náklonnost, pochopení, souhlas a odpuštění dospělých. I když odmítá autoritu, přesto ji potřebuje, ideálně u takového dospělého, který mu by mohl zcela důvěřovat. Pro dospívající je charakteristická tendence oddělit se od světa dětství a světa dospělých, vytvořit si vlastní svět vrstevníků, vnitřně shodných mezi sebou.

Téměř každý teenager během přechodného věku čelí zvláštním obtížím, snaží se najít sebe sama. Přechodný věk je nejkratší doba života, ale je velmi důležitá. A je klíčové přežít toto životní období bez výraznějších traumat.

3.3 Objevování vnitřního světa

Nejcennější psychologickou akvizicí dospívajícího je objev jeho vnitřního světa, v tomto období vznikají problémy sebevědomí a sebeurčení. V úzkém spojení s hledáním významu života existuje touha poznat sebe, své schopnosti a možnosti, ale jde také o hledání sebe samého ve vztazích s ostatními. Pro dítě je jedinou skutečností vnější svět, kde projevuje svou představivost. Pro dospívajícího je vnější, fyzický svět jen jednou z možností subjektivní zkušenosti, jejíž koncentrace je sama o sobě velká zkušenost. Pokud se dokáže ponořit do sebe a využít své zkušenosti, teenager otevírá celý svět nových pocitů, začíná vnímat a chápat své emoce, a to nejen jako deriváty některých vnějších událostí, ale už i jako stav svého „já“. Dokonce i objektivní neosobní informace často stimulují dospívající k introspekci a přemýšlení o sobě a svých problémech. *„Objev vnitřního světa je velmi důležitá, radostná a*

vzrušující událost, ale způsobuje mnoho rušivých a dramatických zážitků. Spolu s vědomím své jedinečnosti, originality, odlišnosti vůči ostatním přichází pocit osamělosti“ (Kon, 1987, s. 114).

Adolescentní „já“ je stále nejasné, rozptýlené, často se vyskytuje jako nejasná úzkost nebo pocit vnitřní prázdnoty, který musí být něčím naplněn. Proto existuje zvýšená potřeba komunikace a současně selektivita komunikace, zvyšuje se potřeba samoty. Vědomí své vlastní zvláštnosti, odlišnosti vůči ostatním, způsobuje velmi charakteristický pocit osamělosti nebo strach. Dospívání je část života, kdy se vytvářejí normy a způsoby komunikace s ostatními a se sebou. Univerzální lidské hodnoty dobra, spravedlnosti, rovnosti, krásy jsou konkrétně chápány a uplatňovány ve vztazích s vrstevníky a dospělými, také k sobě. Touha komunikovat a získávat přátele se projevuje téměř u všech dospívajících. Ve studiích Kon⁶ a několika dalších autorů se tvrdí, že komunikace je systémovým faktorem aktivit adolescentů. Chlapci a dívky se aktivně podílí na veřejných záležitostech třídy, usilují o to, aby se účastnili společného života, aby našli své místo ve vzájemném porozumění se svými kamarády a se svými kamarádky. Komunikace je zvláštní typ činnosti, při níž se hledá známost a časem i důvěra. To, jak teenager dokáže komunikovat, jak se o to snaží, jakou motivací se inspiruje a jaké podmínky ovlivňují jeho společenskou povahu to vše podporuje vnitřní svět dítěte, přispívá k jeho úspěchu (je-li tento vliv pozitivní), nebo naopak vede k osamělosti, ke zkušenosti se selháním aktivit (pokud je tento vliv negativní) (Weber, 1997).

---

⁶ Dostupné z: <http://www.koob.ru/kon/>

Během tohoto období se vztah s rodiči mění, bývalá spojení se stávají méně emocionálními než dříve. Jak nacházíme v knize Aldort (2010) teenager je nyní méně závislý na rodičích. Svá podnikání, plány či tajemství už nesvěří svým rodičům, ale svému příteli. Zároveň kategoricky obhajuje právo na přátelství se svými vrstevníky, aniž by toleroval kritiku rodičů. Ve vztazích s vrstevníky dospívající dítě usiluje o realizaci své osobnosti, o určení příležitostí v komunikaci. Aby tyto ambice splnilo, potřebuje osobní svobodu a osobní odpovědnost. Tuto osobní svobodu brání jako právo na dospělost. Komunikace s rodiči a učiteli se vyvíjí pod vlivem tohoto pocitu dospělosti. Adolescenti začínají odolávat dříve splněným požadavkům od dospělých, aktivně brání své práva na nezávislost, identifikovaná v jejich porozumění s dospělostí. Bolestně reagují na porušování svých práv, snaží se omezit nároky dospělých na sebe. Proto zranitelnost dospívajících, nelibost, beznadějnost je z pohledu dospělých, jen reakce na jejich slova a skutky.

Současně teenager začne chránit hranice svého vlastního psychologického prostoru pomocí různých prostředků, které zvenčí vypadají jako projev utajení. Vnímá sebe jako „vlastníka tajemství svého já“. Dochází ke strukturování jeho psychologického prostoru. Vyzdobuje také své osobní předměty: deníky, notebooky, knihy, jízdní kola atd. Pokud jde o estetickou dokonalost, často to může vypadat jako zkažení nebo znečištění. Adolescenti tedy označují patřičnost věci, získávají více osobních vlastností. Hranice psychologického prostoru se stávají hmatatelnými, dokonce i náhodné zničení věcí způsobuje u starších teenagerů násilné emoce. Tak se začíná objevovat nový vztah v sociálních vztazích. Začíná se řídit záměrným měřítkem dopadu. To dává teenagerovi příležitost říct „ne“ jiné osobě, ukázat se „nereálně“, dává možnost předstírat se, manipulovat s ostatními. Dospívající si mohou vymyslet svůj vlastní životopis, zejména pokud se seznamují s novými lidmi. Teenager má již všechny psychologické předpoklady k tomu, aby mohl mít svůj osobní život: existuje vnitřní plán jednání, je orientován na vnitřní svět, existují způsoby, jak porozumět světu kolem. Během tohoto období se teenager začne zajímat o mnoho věcí, které přesahují jeho každodenní život. Zajímá se o problémy minulosti a budoucnosti, problémy války a míru, života a smrti, ekologické a sociální problémy, o cizince či horoskopy. Zájmy jsou zároveň poněkud povrchní nebo poněkud rozptýlené.

Podle teorie Filliozat (2011) je představa dítěte v pubertálním věku o sobě samém, vždy v korelaci se skupinou „my“ – typického vrstevníka stejného pohlaví, ale nikdy se neshoduje s touto představou celkově. Typický rys pro mnoho středoškoláků je přehánět svou vlastní originalitu, která věkem obvykle odstoupí, ale ne za cenu oslabení individuálních principů. Naopak, čím starší a vyspělejší člověk je, tím více zjistí rozdíly mezi sebou a

„průměrnými“ vrstevníky. Z tohoto důvodu jsou intenzivní potřeby psychologické intimity, která se jeví popisem samého sebe a průnikem do vnitřního světa jiného člověka. Pochopení vlastní vnitřní odlišnosti od jiných je prvním krokem k hlubokému vnitřnímu spojení s ostatními.

Ale protože povědomí o jedinečnosti a zvláštnosti člověka vede k odhalení osamělosti, pocit plynulosti a nezvratnosti času konfrontuje dospívající s problémem konečnosti jeho existence a pojmu smrti. To je další problém spojený s existenční krizí dospívání. Ne všichni teenageri mají tendenci k filozofické reflexi. Ostrý pocit nezvratnosti času je mnohdy spojen s neochotou poznat jeho proud, s představou, že čas se zastavil. Teenager se střídavě cítí velmi mladý, pak velmi malý, pak naopak velmi starý a velmi zkušený. Reprezentace dospělého člověka o možnostech různých epoch lidského života jsou stále velmi subjektivní: pro 14 letého se zdá, že 25letý je již starý a dospělost je často označována jako nehybnost a běžnost. Teenager zkouší své vlastní příležitosti ke změně ve vztazích s ostatními lidmi, přičemž se soustředí na obsah svého sebepoznání a koncepce jiné osoby (Abramova, 2001).

Zde se ukazuje nejdůležitější – jednotka měření vztahů – míra správnosti. Tato jednotka se rodí ve zkušenostech s vlivem jiné osoby na předmět hranice psychologického prostoru a je spojena se zkušeností bolesti nebo negativních pocitů založených na ztrátě části vlastností subjektu. Ten, kdo „ničivě“ ovlivňoval druhou osobu se stává nesprávným.

3.4 Tendence „naplňovat očekávání druhých“

V pubertálním věku jsou převažující tendence „splňovat očekávání druhých“. Ochota reagovat na vliv druhých je spojena s potřebou chránit hranice psychického prostoru člověka za účelem zachování „já“. Podle názoru Abramové (2001, s. 51) je to „*jeden z hlavních rozporů v psychické realitě tohoto období, který je vyřešen vytvořením míry správnosti při regulaci vztahu druhých ke mně a mého vztahu k sobě*“. Tato orientace směrem ke správnosti činí studenty střední školy vnímavé k zvládnutí technologie zavádění správného, normálního života:

Dobrovolně se učí, že výsledek je obsažen ve správné věci – činí jim radost, že získali výsledek odpovídající jejich představám o skutečných správných věcech.

Teenager je již orientován ve světě společenských vztahů a ve svém vnitřním světě. Má pocit dospělosti, který vznikl na počátku období dospívání. Pociť dospělosti nezávisí na stupni puberty a je tvořen ve vztazích s kamarády a dospělými prostřednictvím asimilace „norem“ dospělosti, odlišných v jejich morálním a etickém obsahu (Kopřiva, 2008).

Teenager může již nejen sledovat vzorce chování dospělých, ale také přenáší vztahy

mezi dospělými na sebe. Pro plnohodnotnou realizaci chování dospělých však dospívající nemá stabilní systém životních hodnot, který by mu umožnil skutečně zhodnotit události, které se odehrávají. Teenager již zobecňuje normy a pravidla lidského chování. A dospělí zde mají příležitost pomoci dětem pochopit trvalou hodnotu morálních vztahů a hodnocení tak, aby je relativita norem lidského chování nenahradila, neuzavřela.

3.5 Nároky na vnější vzhled a osobnostní rysy

Další charakteristikou vztahující se k dospívání je velký význam, který adolescenti přisuzují svému vzhledu, přičemž standardy krásy a „přijatelného“ vzhledu jsou často nadhodnocené a nerealistické.

S věkem si člověk zvyká na svůj vzhled, přijímá ho a podle toho stabilizuje úroveň s ním spojených nároků. V popředí jsou další osobnostní rysy – mentální schopnosti, volní a morální vlastnosti, na kterých závisí úspěšná činnost a vztahy s ostatními. Asimilace norem vztahů vyvolává problém normality, který je charakteristický pro dospívání. To se projevuje v aspiraci teenagera být stejný jako všichni vrstevníci, a to jak navenek, tak v chování. Velmi často se řídí pravidly a hodnoceními, které se vyvinuly ve skupině vrstevníků. To je zkušenost dospívajících ohledně jejich vzhledu nebo chování: příliš slabá nebo příliš silná, plachá nebo naopak příliš společenská. Poznámky ostatních o „abnormalitě“ způsobují bouřku emocí a velmi často vedou k neurózám, někdy způsobují dokonce ohrožení života (Švancara, 1980).

Hodnocení sebe sama jako dospívajícího člověka je nejčastěji způsobeno vzhledem podobností či rozdílností s ostatními. S věkem se zvyšuje adekvátnost sebeúcty. Sebehodnocení dospělých je realističtější a objektivnější než u mladistvých a dospívajících. Tento trend však není lineární, je nutné vzít v úvahu změnu s věkem samotných kritérií sebehodnocení. Člověk v průběhu života sebehodnocení mění – buď zvyšuje nároky nebo je naopak snižuje. Zatímco ve středních třídách se dítě silně řídí názory učitelů a v jeho sebeúctě hraje důležitou roli školní známka a akademická výkonnost obecně ve vyšších třídách pro něj hodnota známek klesá. Názor kolegů a sebehodnocení jejich úspěchů v různých aktivitách (studie, sport, amatérské aktivity) - může být velmi odlišný. Toto výrazně snižuje hodnotu známky jako pobídku ke studiu, ale zároveň odráží růst nezávislosti, diferenciací zájmů atd. Sebeopisy dospívajících jsou lépe organizované a strukturované než u dětí, jsou seskupeny kolem několika ústředních vlastností. Nicméně nejistota, co se týče úrovně nároků a obtížnost

přeorientování z externího hodnocení na sebevědomí vytvářejí řadu vnitřních rozporů vědomí.

Zvýšené povědomí o jejich zkušenostech je často doprovázeno hypertrofickou pozorností na sebe, egocentrismem, obavami o sebe a dojem, který člověk dělá na ostatní, a v důsledku toho se objevuje i plachost (Vágnerová, 1997).

3.6 Vznik pocitů úzkosti jako příznačný problém moderní společnosti

V moderní společnosti se tato potenciální schopnost adolescentů na zařízení života uskutečňuje v podmínkách, kdy je společenská realita velmi složitá a koncept ustáleného života (životní cesta, kariéra) se stává vágní. To vede ke vzniku problému, který je pro dospívající velmi obtížný – musí totiž vytvořit míru správnosti při posuzování a porozumění sociálním vztahům, důležitost životů lidí tvořících tyto vztahy.

A to způsobuje teenagerům pocit úzkosti (Nakonečný, 1993). Zvýšená úzkost je tedy dalším znakem, který charakterizuje dospívání. Úzkost je tendence člověka vnímat a prožívat různé situace jako ohrožující. Úzkost může být způsobena možnými nebo pravděpodobnými potížemi, změnami v situaci, která je známa: přechodem na střední školu, novými učiteli (každý má své vlastní požadavky), novými subjekty, nezávislostí, zodpovědností.

Podle Lidars (2003) pocit úzkosti nevyhnutelně doprovází vzdělávací činnost dítěte v každé škole. Kromě toho žádná kognitivní aktivita osoby nemůže být prováděna bez pocitu úzkosti. Je to důsledek učení se něčeho nového, neznámého, řešení problému atd. Úzkost se projevuje jako úzkost motorická, emočním vzrušením, stresovým stavem apod. Úplně odstranit úzkost je možné, ale ne nutné. Patří to k poznávání nových věcí. Vysoká úroveň úzkosti však často snižuje účinnost vzdělávací činnosti: klesá intelektuální a fyzická aktivita, objevují se problémy s organizací činností, vzniká vysoké emocionální napětí. Výuka a osobní rozvoj dospívajících probíhají nejlépe, když se rovina úzkosti neblíží nule, ale je na určité vhodné rovině a dítě je naučeno, jakými vhodnými metodami s ní lze bojovat. Nízká úroveň úzkosti tedy může pozitivně mobilizovat úsilí dospívající osoby a přispívá tak k úspěchu jeho činnosti. A proto je tendence subjektu zažívat úzkostný stav, tj. úzkost, považována za jeden ze základních parametrů jednotlivých charakteristik.

Významnou roli při překonávání zvýšené úzkosti má také způsob, jakým se teenager může přizpůsobit okolní realitě. Pocit úzkosti je jedním z hlavních problémů moderní společnosti a je nedílnou součástí procesu adaptace jakékoli osoby. Většina vědců se domnívá, že výskyt úzkosti naznačuje narušení adaptace a aktivuje adaptivní mechanismy.

Problém sociální adaptace je předmětem výzkumu v mnoha oblastech a každá věda se přibližuje k jejímu studiu z vlastních pozic, což způsobuje různé představy o podstatě tohoto procesu.

3.7 Sociální adaptace

V nejobecnější podobě se sociální adaptace chápe jako interakce osoby nebo skupiny se sociálním prostředím, v jejímž průběhu jsou požadavky a očekávání jejich účastníků koordinovány. V důsledku toho jsou ti, kteří nesplňují normy a hodnoty, které ovládají společnost, považováni za špatně přizpůsobené cizince. Tato kategorie často zahrnuje dospívající, jež nejsou schopni nebo ochotni se přizpůsobit stávajícímu životnímu stylu a zvykům. Typicky tito adolescenti vyčnívají z hlediska jejich vzhledu a chování, velmi často jsou sami, nemají blízké přátele.

Přizpůsobení změnám životního prostředí spočívá v úpravě nebo změně prostředí v souladu s potřebami dospívající osoby (Binarová, 2008).

Tato forma adaptace je často druhem inovativního, deviantního chování a je doprovázena vytvářením nových způsobů, jak řešit problémové situace, v důsledku kterých vznikají nové hodnoty a inovace v různých oblastech. Toto chápání procesu adaptace je nejbližší aktivitě vedoucích teenagerů (formálních i neformálních), které mění realitu a rozvíjejí své myšlenky, které dále ovlivňují život celého kolektivu. Často se stává, že výsledky této průkopnické, tvůrčí adaptace jsou velmi užitečné pro všechny dospívající skupiny jako celky. Může dojít ale k tomu, že skupiny s vedoucím teenagerem jsou silně omezovány jejím nepříznivým vlivem, například, bránění se všemu novému. V tomto případě se aktivita osobnosti dítěte z pozice malé skupiny může považovat jako deviantní a disadaptivní.

Pro dospívajícího člověka je charakteristická vlastní eliminace nebo stažení z prostředí. Tento způsob se aktualizuje, pokud nemohly být realizovány dva předchozí typy adaptace kvůli neschopnosti přijmout hodnotu životního okolí jako svou vlastní a zároveň kvůli neschopnosti změnit nebo dobýt svět. Teenager může ztratit smysl své vlastní hodnoty nebo hodnoty toho, co ho obklopuje. Přizpůsobení se stažením ze situace se často vyskytuje u dospívajících, když se domnívají, že nemohou přijmout svět kolem sebe, ale také ho nemohou změnit. V tomto případě se dítě uchyluje do svého vnitřního světa, světa fantazie.

Komunikace je tedy zvláštní typ činnosti, během níž se hledá blízký přítel a k němu vzniká důvěra. To, jak teenager umí komunikovat, jak chce komunikovat, jaké jsou při tom jeho motivace a jaké podmínky ovlivňují jeho komunikační schopnosti, má vliv na jeho vnitřní svět, přispívá k jeho úspěchu (v případě, že dopad je pozitivní), nebo naopak vede k osamělosti, zažívá neúspěchy v činnosti (je-li vliv negativní) (Goleman, 1997).

Dospívání je období života, kdy se vytvářejí normy a způsoby komunikace s ostatními a se sebou. Během tohoto období se vztah s rodiči mění, spojení se stávají méně emocionálními než dříve.

Když uvažujeme o dospívajícím období lidského vývoje, vždy je nutno předpokládat, že to je složité, těžké období. Obtížnost tohoto období je spojená nejen s výše uvedenými vlastnostmi dospívání, ale v první řadě, jde o pubertální krizi identity. Úspěšný výstup z ní je jednou z nejdůležitějších podmínek pro tvorbu správného, prosociálního, neagresivního chování u adolescentů v budoucnu.

Nehledě na vnější a vnitřní rozpory, charakteristické pro tento věk, teenager cítí potřebu podpory od dospělého. Zvláště příznivá je situace, když se dospělý člověk dokáže chovat jako kamarád. V tomto případě dospělý člověk může pomoci dospívajícímu najít jeho místo v nové, rozvíjející se vzájemné pomoci, zhodnotit jeho dovednosti a schopnosti, umožnit mu, aby lépe poznal sám sebe. Vzhledem ke snadné zranitelnosti dospívajícího je pro dospělého velmi důležité najít způsoby navazování a udržování kontaktů. Teenager cítí potřebu podělit se o své zkušenosti, říct o událostech svého života, ale začít tak blízký vztah je pro něj velice obtížné.

4 Psychologická specifika adolescentů s jedním rodičem

Neúplná rodina je jedním z hlavních sociodemografických typů moderní rodiny. Neúplná rodina je malá skupina s částečně neúplnými vazbami, kde neexistuje žádný tradiční systém vztahů matka - otec - dítě. Existuje několik zdrojů neúplných rodin. Největší z nich je spojen s rozpadem rodiny kvůli rozvodu manželů (Berger, Gravillon, 2011). Sociologické informace shromážděné výzkumnými pracovníky ukazují, že nejběžnějšími příčinami rozvodu jsou alkoholismus, odlišnost povahy, zrada nebo vytvoření jiné rodiny. Pozornost je věnována skutečnosti, že ve většině případů zahajuje rozvod žena. (Pokud jde o raná manželství, ta jsou méně odolná než manželství uzavřená v obvyklém, pozdějším věku. Tento proces je nepochybně podněcován sociální a občanskou nezralostí manželů, jejich nezodpovědným, frivolním postojem k rodině a také nárůstem počtu nucených sňatků v důsledku těhotenství a porodu (Fililozat, 2011). V souvislosti se změnou morálních norem v oblasti vztahů mezi pohlavími, rozšiřováním předmanželských vztahů, nepřipraveností mladých lidí na manželství či nadhodnocením požadavků na manželského partnera se zvyšuje počet dětí narozených mimo manželství. V současné době se doplňuje řada rodin s jedním rodičem, kromě těch, které jsou uvedeny výše, rodinami manželů, kteří jsou skutečně odděleni, a to kvůli praktikám osvojení dítěte matkou či zřízení opatrovnictví nebo opatrovnictví v případě osiřelosti.

V odborné literatuře se objevuje také názor, že děti při rozvodu rodičů až tak extrémně zase netrpí, jak je obecně rozšířeno. V Německu nejsou děti z rozvedených rodin nějak dramaticky znevýhodňováni. Studie PISA kupříkladu prý u školních kompetencí patnáctiletých nevidí zvláštních rozdílů u dětí z úplných rodin a z rozvedených.⁷

4.1 Výchovné specifikum rozvedených rodin

Rodina, ve které dítě vychovává jeden z rodičů, se stala natolik běžnou, že se dnes psychologové a sociologové snaží vyhnout urážlivému termínu „neúplné rodiny“, nahrazují ho „alternativní“ nebo „nestandardní“ rodinou.

V současné době se ženy vychovávající děti bez otce staly již jakousi sociální normou. Možná je to proto, že pod pojmem „matka single“ je novinka v různých zemích vnímána nejednoznačně. Například ve Spojeném království, stejně jako v ČR, je aplikován na kategorii

---

⁷ <https://www.berlin.de/special/familien/3150679-2864562-scheidung-der-eltern-welche-folgen-hat-s.html>

žen, které se nikdy neprovdaly, měly dítě a vychovávají ho samostatně. Nicméně, spolu s konceptem „svobodná matka“, která zahrnuje ženy, které nejsou vdané a vychovávají dítě samy, jsou neúplné rodiny, kde žijí děti bez rodičů s prarodiči a dalšími příbuznými. Tato situace je zpravidla pro děti ještě méně příznivá. To se vztahuje k úplnému rozpadu bývalé mateřské plné rodiny (smrt obou rodičů, jejich rozvod nebo smrt matky či otce) nebo zbavení rodičovských práv či k tomu, že svobodné matky či otcové nechtějí vychovávat své děti, a posílají je na výchovu ke svým rodičům. Problém neúplné rodiny spočívá v tom, že dítě se často setkává pouze s jednou rolí rodiče ať už pouze kárací nebo pouze povzbuzující. Vzhledem k tomu, že děti v neúplné rodině nemohou sledovat vztah mezi mužem a ženou, vyrůstají bez souvislého modelu těchto vztahů. V budoucnu bude pro ně problematictější budovat vlastní vztahy (Smith, 2004).

Vzdělávací možnosti v neúplné rodině jsou omezené: dohled nad dětmi je obtížný, absence otce zbavuje děti příležitosti seznámit se s různými variantami rodinných vztahů, čímž dítě směřuje k jednostrannému charakteru duševního vývoje. Důvodem je nedostatek vzorů sexuálního chování dospělých, který by mohl být napodoben v budoucnu. Na příkladu modelu role autoritativního otce si chlapci tvoří mužskou sebeidentifikaci. Dívkám pomáhá komunikace s otcem vytvářet si obraz budoucího manžela.

Při nepřítomnosti otce nemá chlapec příležitost sledovat charakteristiku chování mužů v dalším příkladu a nedobrovolně přijme ženské rysy. A pro dívku je matka v této situaci nucena spojovat vlastní roli matky a roli nepřítomného otce v důsledku toho je psychosexuální vývoj pozoruhodný svou nekonzistencí. Pokud v rodině není žádný otec, zdá se, že obraz muže je zkreslený, tzn. vyčerpaný nebo naopak idealizovaný, což následně vede buď k zjednodušení osobních vztahů s člověkem, nebo k nepřekonatelným obtížím. Na základě svých negativních zkušeností se manželé, kteří vyrostli v neúplných rodinách, snadno dostanou do problémů odlišnosti své vlastní rodině (Ballnik, 2012).

U dětí z neúplných rodin se na rozdíl od dětí z úplných rodin častěji objevují takové vlastnosti jako vzrušivost, poddajnost, citlivost, deprese, úzkosti, jsou méně „průbojné“, nechovají se bezstarostně, často projevují velkou nespokojenost s rodinnou situací. Domnívají se, že jsou méně odvážné, méně radostné, neklidné.

Po mnoho desetiletí byla neúplná rodina zdrojem společenského neštěstí. Je to otázka kriminality mladistvých, poruch osobnosti nebo osobnosti jako celku, špatné psychologické dědičnosti.

Autoři zaznamenávají u dětí po rozvodu pokles kognitivních postojů, špatnou studijní výkonnost a slabý projev touhy po úspěších (M. Buyanov, S. Corradinová, R. Evans, M. Hoffman, T. Novák, M. Scofield, I. Špaňhelová, A. Zakharov).

Lékařskobiologické studie ukázaly, že děti bez otců mají častější pravděpodobnost zpoždění vývoje řeči. Bylo zjištěno, že takové děti jsou více duševně nestabilní a tvrdohlavější (Vágnerová, 1997).

V procesu vzdělávání lze využít různé styly vztahů, z nichž mnohé nepodporují příznivý vývoj osobnosti dospívajících. V procesu výuky adolescentů s těmito styly je možné vytvořit zvláštní rysy charakteru. Pro nás jsou nejzajímavější rysy teenagerů z neúplných rodin. Proto je třeba brát v úvahu popis charakteru u mladistvého z těchto rodin.

V dysfunkční neúplné rodině je teenager skutečně nekontrolovatelný. Nejčastěji v rodinách s jedním rodičem neexistuje jediná pevná linie výchovy, což obvykle vytváří slabý charakter, zkaženého teenagera. *„Nedostatečný požadavek na adolescenty, použití fyzického trestu – to všechno vede k podvodu, zbabělosti. Absence jasného režimu dne v neúplné rodině způsobuje chaos, nepřítomnost, nepřesnost u dětí“* (Pöthe, 1996, s. 19).

Vznik určitých charakteristik je také ovlivněn neschopností zohlednit věkové charakteristiky dospívající osoby. Teenagerova nespokojenost s potřebou být, nebo přinejmenším zdánlivě vypadat jako dospělý, který se k němu chová jako k dítěti, často vede ke vzniku a utvrzování jeho tvrdohlavosti, rozmaru, negativismu, drzosti. Jsou možné i závažnější deformace povahových rysů. Neznalost věkových charakteristik dospívajících může způsobit velké a dlouhodobé konflikty s členy celé rodiny, skryté nebo explicitní války s nimi. Je třeba poznamenat, že členové neúplné rodiny ne vždy reagují včas na vznik charakteristických vadných povahových rysů u dospívajících. Přitom čím rychleji začnou bojovat, tím je jednodušší je překonat. Jinak zůstanou ve struktuře osobnosti adolescentů zafixovány. Pro odstranění jednotlivých vad povahy bude nutné ovlivňovat ostatní psychické vlastnosti spojené s nimi a dokonce i celou osobnost. Je zřejmé, že to může být velmi obtížné (Smith, 2004).

Nadhodnocení nebo podceňování nedostatků povahy negativně ovlivňuje vývoj dospívajících. Například někteří členové neúplných rodin mají tendenci zdůvodnit extrémní náladovost a nekázeň teenagerů jejich nervozitou. To pomáhá posílit nedostatky těchto dětí a vede k omylnému pocitu tolerance. Často přímo prohlašují: „Nedotýkej se mě: jsem nervózní!“ Nevhodné je, pokud se nedává pozor na zvýšenou dráždivost dětí v pubertálním věku, jejich povahovou nestabilitu, zvýšenou citlivost nebo naprostý nezáměr dítěte, příznaky nespavosti, bolesti hlavy či, neoprávněné plačtivosti (Aldort, 2010).

V takových případech je nutno se okamžitě poradit s lékařem. Často se stává, že děti samy správně hodnotí své charakterové vlastnosti, přičemž drzost jako lásku k pravdě a odvahu, špatné chování jako otevřenost, arogance jako hrdost a projev sebeúcty. Některé jsou si dokonce vědomy nedostatků své povahy, ale nechtějí se jich zbavit. Například si dítě uvědomí, že lenost umožňuje šetřit životní sílu a zabraňuje přepětí, neupřímnost a obezřetnost zase pomáhají dosáhnout osobní prosperity v kariéře. Zde je důležité si uvědomit, že dítě není jen objektem výchovy, ale především jejím subjektem. Proto je důležité mu pomoci správně posoudit nedostatky jeho povahy a především ho dovést ke snaze se jich samostatně zbavit.

4.2 Nesprávné povahové rysy u dospívajících dětí z rozvedených rodin

Nesprávné povahové rysy jsou stabilní negativní formy lidského chování. Než tedy začneme analyzovat nedostatky povahy dospívajících, musíme být přesvědčeni o jejich stabilitě, nikoliv o epizodičnosti, způsobené přechodnými okolnostmi. K tomu musí být chování dospívajících pozorováno v jiném nastavení a v jiném čase. Ale i když je určitá negativní charakteristika pro dítě jednoznačně a trvale neodmyslitelná, neměli byste mu o tom říci v kategorické podobě a vždy upoutávat jeho pozornost výtkami. Je lepší mu například říci o opakování případů projevů negativismu v něm, než o přítomnosti negativismu obecně.

V opačném případě je totiž možné, že dospělý zpochybní názor dítěte na možnost odstranění této vady. Je třeba vědět, že charakter člověka nevyjadřují všechny jednotlivé rysy, ale pouze ty nejdůležitější. V kategorii nedostatků obvyklého charakteru se vyznačují dva typy: typ, který se projevuje v práci a typ, který se projevuje ve vztahu k sobě a ostatním lidem. Do prvního spadá lenost, pasivita, dezorganizace, nedostatek vytrvalosti, do druhého sobectví (Liders, 2003).

Podrobněji zvažme uvedené nevýhody dětí z rodin s jedním rodičem. První nedostatek charakteru je lenost. Lenost se projevuje v nepřítomnosti touhy pracovat a učit se. Z mnoha důvodů je lenost správně považována za největší nedostatek přirozenosti dětí a dospělých. Za prvé, společnost je založena na práci. Pokrok moderních zemí s tržním hospodářstvím je nemožný bez rozvoje volné tvůrčí a vysoce efektivní práce, bez výrazného zvýšení efektivity výroby. A to vyžaduje učení se tvrdé práce od raného věku.

Za druhé, pracovní a vzdělávací aktivity jsou nezbytné pro duševní a fyzický vývoj člověka. I proto se práce používá také jako prostředek léčby.

Za třetí, dítě zbavené pečlivosti není přizpůsobeno světu dospělých osob a nezávislému životu.

Za čtvrté, nedostatek potřeby uskutečnitelné systematické práce jej zbavuje radosti ze života a často vede k degradaci jedince. Je důležité vědět, že dopad na vzdělání líných dětí by měl být zohledněn jejich věkem a individuálními vlastnostmi. Při řešení tohoto problému potřebují pomoc. U dospívajících je důležité překonat názor, že učení je aktivita pro malé děti a pro „šprty“ a zároveň jim dát příležitost potvrdit svou dospělost ve školní třídě (Abramova, 2001).

K dalším typům charakterových vad dětí z neúplných rodin patří pasivita. V pedagogické psychologii je „pasivní“ obecně interpretováno jako protilehlé straně aktivní, tedy aktivní se záporným znaménkem. Po prostudování příslušné literatury jsme dospěli k závěru, že hlavními důvody pasivity dítěte jsou snížená intelektuální činnost, tělesné postižení, vývojové vady.

Prvořádné důvody pro používání termínu „intelektuálně pasivní děti“ jsou vyjádřené pomocí následujících psychologických charakteristik:

- nedostačující sformovanost intelektuálních schopností a dovedností;
- negativní postoj k intelektuální činnosti;
- absence kognitivního vztahu k realitě (Matějček, 2012).

Hlavním důvodem intelektuální pasivity u dospívajících je často neschopnost ukázat ve svém studiu svou činnost, nezávislost, dospělost. Rovněž může být intelektuální pasivita dětí důsledkem nemoci nebo přepracování. Nemoc vždy negativně ovlivňuje fyzickou a duševní sílu dítěte, zbavuje ho touhy něco udělat. Proto by pomalé chování dítěte mělo vážně upozornit matku a učitele na to, zda se nejedná o nemoc. V případě zjištění nákazy by měla být na prvním místě léčba. Přitom je důležité dítě nejen vyléčit, ale také ho výrazně posílit. Často pasivita vyplývá z přepracování dítěte. Členové neúplné rodiny jsou často také vinni, a to tím, že v dobrém úmyslu povzbuzují své děti, aby se zapsali najednou do několika kroužků. Zvláště nebezpečné je přetížení pro teenagery, neboť se v jejich těle objevují zásadní změny. Dospívající často nadhodnocují svou sílu. To zvyšuje nebezpečí fyzických a nervových poruch, což v budoucnu vede k pasivitě ve vztahu ke vzdělávání a mnoha dalším aktivitám. Je možné si všimnout, že se to často děje právě s teenagery, kteří byli dříve aktivní a dobře vycvičení (Silbert, L., Silbert, A., 2013).

Pasivní chování může být spojeno s nesprávným postojem k dítěti s některými psychologickými vlastnostmi. Například v některých rodinách s příliš velkou péčí, jsou často lhostejné, pasivní, nezaujaté, znuděné, nic aktivně nehledají. Pasivita může také vzniknout kvůli požadavku bezpodmínečné poslušnosti vůči rodiči, v tomto případě dítě neusiluje o nezávislost a aktivní činnost. Je třeba poznamenat, že důvody pasivity dítěte mohou být interní. Některé z nich jsou způsobeny nepříznivým vlivem temperamentu dítěte. Například flegmatikovi se často stává, že je inertní, neaktivní a ospalý. Abychom tento stav překonali, je důležité ho nejen povzbuzovat k činnosti, ale také mu pomoci utvářet vnitřní motivy činnosti: zájmy, přesvědčení, aspirace.

Takové rysy jako ostýchavost, nelibost a nejistota samy o sobě budou také přispívat k vzniku a konsolidaci pasivity u dětí. Ze všeho výše uvedeného, vyplývá, že dítě a dospívající

se musí naučit řídit svou činnost, regulovat ji a rozvíjet tuto psychologickou vlastnost. Tato psychologická vlastnost se nazývá organizace. Koncepce „aktivního žáka“ a „organizovaného žáka“ jsou obsahově blízké, ale v celém rozsahu se neshodují. Organizovaný student je aktivní, ale ne každý aktivní student je organizován, to znamená, že je schopen ovládat svou činnost, ovládat sebe. Děti, které nevědí, jak řídit své aktivity, patří k neorganizovaným dětem (Arum, 2005).

Za dezorganizátory se považují málo organizované, částečně organizované a příliš organizované děti. Převýchova těchto dětí začíná přitahováním k jednoduchým druhům veřejné organizační činnosti, postupně se tato činnost komplikuje a učí je účelné metody organizační práce. Motivem chování dezorganizátorů je touha po sebevyjádření a sebepoznání. U dospívajících je k tomu přidána věcná charakteristika, zvýšená kritika myšlení, přeměna na kritiku. U studentů středních škol je zhoršování dezorganizačního chování fenoménem mladistvého maximalismu.

Ve většině případů špatně organizované děti nevědí, jak řídit svou činnost. Mnoho z nich je impulzivní. Je to nejen kvůli nedostatku znalostí o dovednostech organizační činnosti, ale především kvůli neochotě omezit svobodu jakýmkoli rámcem. Organizace se nejčastěji projevuje tím, že dospívající organizuje své aktivity dobře. Organizaci lze rozdělit na dva typy: vnější a vnitřní. Příliš organizované dítě se navenek chová tak, že se slepě řídí podle řádu stanoveného v neúplné rodině. Takové dítě je zbaveno nezávislosti a kritičnosti, v těžkých životních situacích nemůže projevit iniciativu, ale čeká na pokyny.

Vnitřně organizované školní děti a dospělí jsou příliš aktivní a pevně sebeorganizovaní lidé, kteří neznají hranice svých fyzických a intelektuálních schopností. Organizované a špatně organizované děti sdílejí jednu charakteristickou vlastnost: neznají rozsah svých schopností, tělesné a duševní síly. Zatímco první skupina významně nadhodnocuje své schopnosti, druhá je podhodnocuje. Obě vlastnosti jsou přitom škodlivé (Novák, Corradiniová, Vypušťák, 2015).

Další nevýhodou povahy mladistvého, který vychází z neúplné rodiny, je nedostatek vytrvalosti a cílevědomí, což jsou nezbytné vlastnosti charakteru moderního člověka. Vyjadřuje se ve zvláštnosti osobnosti dokončení zahájeného podnikání a dosažení cíle v procesu dostatečně intenzivní a dlouhodobé činnosti. Vytrvalost je tudíž spojena se schopností uskutečňovat své touhy, tedy s jedním z nejdůležitějších typů vnitřních motivů. Necílevědomé děti buď vůbec nestanoví dalekosáhlé cíle, anebo se jimi ve svém chování zcela neinspirují. Existují tyto hlavní způsoby výchovy k vytrvalosti u dítěte: pečlivá kontrola výkonu dětí ze

strany jakékoli práce, nedbalá práce by neměla být přijata, ale předělána, v práci a studiu by měly děti dostávat zajímavé úkoly, aby zakoušely pozitivní příklady. Při prvních potížích není třeba jim okamžitě pomáhat, ale nechat je odstranit všechny překážky samotné. Je nutno nechat je naučit překonávat možné obtíže a také zvyšovat jejich vlastní schopnosti. Naučení se vytrvalosti přímo souvisí s vytvářením takových rysů, jako je aktivita, organizace, sebevědomí, cílevědomost a další (Vágnerová, 1997).

Dalším druhem nedostatků v povaze dětí je sobectví. Egoista je sobecký člověk, který preferuje všechny své osobní zájmy před zájmy jiných lidí a společnosti, nepreferované zájmy často zanedbává. Egoistická životní orientace je jeho vlastní „já“ a osobní prosperita (často na úkor ostatních). Hlavní typy vyjadřování sobectví jsou narcisismus, Kleopatřův syndrom, egocentrismus, skupinový egoismus. Matky (otcové) potřebují nejen vidět a odstraňovat nedostatky charakteru spojené s egoismem dítěte, ale také přispívat k vytvoření takových kvalit, jako je altruismus, soudružnost a péče o slabé, protože tyto vlastnosti brání vzniku sobectví ve všech projevech (Nakonečný, 1993).

V neúplných rodinách existují tyto vady charakteru u dětí: nekázeň, drzost, prolhanost, puntičkářství. Zejména nedisciplinované děti jsou děti, které neustále přitahují pozornost ostatních a vyvolávají u nich největší obavy. Především je nutné zjistit důvody takového nežádoucího chování. Nejčastějším důvodem pro nedostatek disciplíny u dětí, a to zejména u dospívajících, je přebytek energie a neschopnost efektivně ukázat svou iniciativu. Je důležité, aby byl jejich zájem o společensky užitečné aktivity vhodně využit, je rozumné nasměrovat projevy jejich činnosti (Skalková, 2004). Drzé děti jsou jedny z těch, které často způsobují konfliktní situaci nebo se do ní dostávají. Často hrubost, ostrost a drzost vznikají u dospívajícího potlačením jeho osobnosti dospělými (diktátorské formy zneužívání dětí, mikrořízení, nadměrné a nevhodné vyjádření něžnosti, nadbytečná péče atd.) (Pöthe, 1996).

V těchto případech se může drzost u dítěte pubertálního věku odstranit respektováním jeho důstojnosti, poskytováním určité míry samostatnosti, přiměřenou organizací jeho činnosti. Drsné chování může být reakcí na nespravedlivé zacházení dospělých. V takovém případě může být konflikt odstraněn změnou chování dospělých a nápravou jejich chyb. Teenager se může chovat drze ve stavu únavy a přetížení. Dá se tomu předejít správně organizovaným způsobem práce a odpočinku (Matějček, 2012).

Falešnost dětí je způsobena různými důvody: strachem z trestu, touhou přitahovat pozornost ostatních. Je třeba informovat dítě, že podvod je špatnou vlastností člověka,

konajícího zlé činy. Současně je však třeba se vyvarovat takovým prostředkům trestu, které dítěti způsobují pocit strachu a hluboké deprese.

Pedantské děti jsou extrémně svědomité. Snaží se dělat vše velmi pečlivě a přesně. Pocit nadměrně zvýšené odpovědnosti a touha zcela správně splnit všechny příkazy často způsobují, že tito lidé mají sami v sobě nejistotu. Osobnostní znaky pedantů v nepříznivých podmínkách mohou vést k potížím s komunikací. K vyloučení tohoto stavu je nutno vychovávat pedanty k disciplíně, vzdělávat jejich vůli, která jim dovoluje, aby se ponořili do svých pochybností, ale aby se včas přesunuli k dalším činům nebo myšlenkám (Aldort, 2010).

4.3 Odcizené děti v dospělém věku

„Bezduhově odcizené dítě k rodiči chová nenávisť, která potlačila dřívější lásku. Jeho psychický stav má v sobě rozpor, který nelze vyjasnit, pokud ho dítě samo nevezme na vědomí. Psychologové takovým rozporům říkají nevyřešené pocity nebo nevyřešené vztahy a popisují tak to, že nejsou zpracované. Většina odcizených dětí se nevyrovnala se svými city, které k rodičům chovají; spíše je kdesi uvnitř odsunula do pozadí a snažila se je nebrat na vědomí“ (Warshak, 2003, s. 357).

Jedinci, kteří byli vychováváni v nevhodném prostředí a na vlastní kůži pocítili negativní vlivy rodiče. Po určité době se vyrovnali a zpracovali ve svém vědomí prožité pocity, umí svým rodičům vyjádřit lásku a odpustit nedostatky při jejich výchově. Chyby ve výchově trpících dětí vedou k následnému výchovnému zklamání dospělého v jeho vlastní rodině. Avšak nesmíří-li se dospělý jedinec se svými špatnými pocity při svém vyrůstání, v budoucnu se vyskytnou problémy s vytvářením a navazováním kvalitních mezilidských vztahů.

Dospělí chovající láskyplný vztah ke svým rodičům, jsou schopni projevovat více lásky svým protějškům a svým dětem. Žalostné a nezvratné jsou dopady rozvodů, ve kterých dojde k úmrtí zavrženého rodiče, než dojde k uvědomění dítěte. Pokud rodič nestihl dokázat náklonnost k dítěti a vyjádří lítost za špatné zacházení. Bude dítě v dospělosti pocíťovat vinu a smutek.

„Je-li u dětí rozvedených rodičů vyšší pravděpodobnost rozvodu, je toto riziko několikanásobně vyšší u dětí, které jednoho z rodičů úplně zavrhly“ (Warshak, 2003, s. 359).

4.4 Odborná pomoc

Psychoterapeutem zajišťujícím odbornou pomoc při rozvodu / rozchodu může být klinický psycholog, psychiatr, sociální pracovník nebo poradce. Úroveň odborníků se může lišit, je zapotřebí dbát obezřetnosti při výběru odborné pomoci. Nedostatek zkušeností a nestrannost terapeuta může klientům více uškodit. Někteří psychoterapeuti se při svých sezeních setkávají pouze s jedním rodičem, s odcizeným dítětem a zavrženého rodiče nekontaktují, tím ztrácejí objektivitu. Je vhodné si vybrat terapeuta, „*který se setkal s tím, že děti mohou být vmanipulovány do nenávnosti k jednomu z rodičů, a uvědomuje si, že pro znovunavázání vztahu mezi zavrženým rodičem a odcizeným dítětem je nezbytný kontakt mezi nimi*“ (Warshak, 2004, s. 93). Jiní terapeuti zastávají názor, že dítě zavrhuující rodiče není vhodné nutit do kontaktu, až po svém usouzení. I v tomto případě se jedná o nesprávnou radu, v mnohých případech jsou klienti zklamáni. Podle správné terapie by nemělo docházet k odložení kontaktu s druhým rodičem, dítě by se mělo s odcizeným rodičem častěji stýkat (Warshak, 2004).

Do začátku terapie je vhodné jít s optimismem a neočekávat nereálné cíle. I sebelepší terapeut nezaručí pomoc všem klientům.

4.5 Závěrečná uvažování

Podle mého názoru je důležité se dotknout psychologických charakteristik osobnosti dětí z rozvedených rodin, protože těchto dětí je stále více. Většina vlastností dětí, které procházejí rozvodem, svědčí o negativní povaze jejich důsledků na osobnost dítěte. Psychologové zaznamenávají vysokou úzkost, děti mají obavy z finančních potíží, o zdraví příbuzných. Zvýšené obavy o zdraví blízkých vznikají kvůli jejich strachu ze ztráty jednoho rodiče. Tento úzkostný pocit se v nich utváří v první fázi kolapsu rodiny a doprovází je, dokud nezískají úplnou sociální a materiální nezávislost. Druhá skupina příčin úzkosti souvisí s osobními problémy dětí. Dětské obavy to jsou projevy nesouhlasu s rodiči a také s obtížemi v osvojení si školních osnov.

Zvláštní pozornost je věnována zvýšené zranitelnosti chlapců v neúplné rodině a přítomnosti dalších příčin úzkosti. V souvislosti s nedostatkem mužského standardu identifikace (pokud byl chlapec ponechán s jeho matkou) se, matka se snaží kompenzovat

svému synovi tento nedostatek tím, že změní svou roli. Tato změna ve strategii vztahů se synem však vede k dramatickým výsledkům: žena není schopna spojit mateřskou lásku, toleranci a vřelost s otcovskou funkcí založenou na důstojnosti, přesnosti a autoritářství mužů. V důsledku toho je chlapec zbaven nejen svého otce, ale i matky. Emocionální stav chlapců je nižší než u dívek a je spojen se smyslem osobní izolace. Chlapci se pravděpodobně cítí osamělí a obtížně komunikují. U dětí z neúplných rodin rodičovská péče souvisí s pojetím zrady, nedostatku lásky a sebehodnocení.

Role rodičů je tedy velmi mnohostranná a odráží se ve formování osobnosti dítěte už v raném dětství. Nepřítomnost jednoho z rodičů (v tomto případě otce) vede k duševním poruchám vývoje dítěte, což představuje pokles jeho společenské aktivity, deformace osoby a porušení procesu pohlavní identifikace, také k různým druhům odchylek v chování a duševním zdraví. To vše má vážný dopad na další osobní a společenský život jak chlapců, tak dívek.

Po provedení teoretických studií o individuální psychologické charakteristice adolescentů z neúplných rodin, musíme poznamenat, že existují různé a často protichůdné názory o tom, jaký vliv na výchovu dětí může mít neúčast otce při formování jejich osobnosti. Téměř všichni autoři se kloní k myšlence, že absence plnohodnotné rodiny nespočívá jen v nepřítomnosti otce, ale hlavně muže, což je hlavním předpokladem pro odchylky v duševním vývoji dítěte.

Nedostatek vlivu mužů v neúplných rodinách se projevuje následovně:

1. Harmonický vývoj intelektuální sféry je porušován, matematické, prostorové, analytické schopnosti dítěte jsou nižší než verbální.
2. Proces sexuální identifikace chlapců a dívek je méně jasný.
3. Ztěžuje se výuka schopností komunikovat s lidmi opačného pohlaví.
4. Je možné, že si dítě vytvoří nadměrnou vazbu na matku, protože neexistuje žádný člen rodiny, který by mohl dítě „odtrhnout“ od matky, přivést ho k širšímu světu.
5. Vzniká nízká úroveň společenské aktivity dítěte, tj. infantilismus.
6. Kromě obecných psychologických charakteristik dítěte v dospívání, existuje také individuální psychologický typ osobnosti.

Kromě toho jsme v teoretické části zkoumali typy a zdroje tvorby neúplných rodin. Lze konstatovat, že v neúplných rodinách v procesu vzdělávání může charakter dítěte vytvářet stabilní negativní formy chování. A proto je pro vychovávající rodiče nezbytné, aby měli představu o nedostatecích charakteru jejich dospívajících dětí, které mohou vyplývat z použití špatného stylu rodičovství, protože jen tak si je včas všimnou a pokusí se je napravit.

PRAKTICKÁ ČÁST

5 METODOLOGIE PRAKTICKÉ ČÁSTI

Pro praktickou část diplomové práce je zvoleno kvalitativní šetření. Je zpracováno šest případových studií, které obsahují informace o rodinách po rozvodu, zejména o dětech školního věku. Jako výzkumný nástroj k získávání informací je použit polostrukturovaný rozhovor a pozorování.

5.1 Cíle, výzkumný problém, výzkumné otázky

Hlavním cílem diplomové práce bylo zmapovat negativní dopady rozvodu na psychiku dítěte.

Díličními cíli práce bylo:

- zjistit, jak konkrétní rozvedená rodina funguje pro strážce ekonomické,
- charakterizovat pozitivní a negativní situaci před rozvodem a po rozvodu,
- zjistit reakce dětí na změnu v rodině,
- zjistit subjektivní dopady na děti po stránce psychické a fyzické (charakterizovat způsoby řešení složitých životních situací),
- posoudit výchovu dětí a její vliv na zapojení do sociálního prostředí.

Jelikož je použita kvalitativní metoda, nebyly dopředu formulovány hypotézy, ale je formulován výzkumný problém, v návaznosti na něj výzkumné otázky.

Výzkumný problém

Výzkumný problém je formulován následovně:

Jak výchova dětí v rozvedených rodinách ovlivňuje jejich fyzické i psychické zdraví a sociální dovednosti?

Výzkumné otázky

Na základě výzkumného problému jsou definovány tyto výzkumné otázky:

1. Změnilo se nějak výrazně chování u dětí během rodinné krize?
2. Jakým způsobem se řeší problémové chování u dětí?

Pro naplnění cílů je nutné odpovědět na výše uvedené otázky, interpretovat je a v závěru shrnout.

5.2 Výzkumné metody a jejich charakteristika

Hlavní metodou tohoto kvalitativního přístupu je případová studie neboli kazuistika, pro jejíž zpracování je uplatněno polostrukturovaného rozhovoru a pozorování. Kvalitativní výzkum spočívá v sledování určitého jevu. V našem případě jde o výchovu dětí v rozvedených rodinách. Výsledky, které zjišťujeme pomocí různých metod, nelze kvantifikovat neboli číselně vyjádřit, ale můžeme je popsat. Tím získáme porozumění k dané situaci (Radvan, Vavřík, 2009).

„Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založený na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu. Záměrem výzkumníka provádějícího kvalitativní výzkum je za pomoci celé řady postupů a metod rozkrýt a reprezentovat to, jak lidé chápou, prožívají a vytvářejí sociální realitu“ (Švaříček, Šedřová, 2014, s. 17).

Případová studie

„Ve statistickém šetření shromažďujeme relativně omezené množství dat od mnoha jedinců (nebo případů), v případové studii sbíráme velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. V případové studii jde o zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich

celistvosti. Předpokládá se, že důkladným prozkoumáním jednoho případu lépe porozumíme jiným podobným případům“ (Hendl, 2005, s. 104).

Stake (1995) vymezuje případovou studii jako snahu o porozumění zřetelnému sociálnímu objektu.

Struktura případových studií uváděných v práci obsahuje informace o členech z rozvedené rodiny, tj. jméno, pohlaví, věk, ekonomická situace, jejich vzájemný vztah, příčiny rozvodu, dopad rozvodů rodičů na celkový vývoj dětí.

Jedna část bude věnována rozhovorům s členy rodiny a jejich následná analýza.

Druhá část se bude věnovat rozboru dopadu rozvodu konkrétního manželství na výchovný proces jejich dětí.

Dále se bude sledovat závěrečné posouzení prozkoumaných případových studií s vyhodnocením jednotlivých oblastí, dle sdělení respondentů.

Rozhovor

„Rozhovor neboli interview patří mezi nejobtížnější a současně nejvýhodnější metodu pro získávání kvalitativních dat. Při jeho zvládnutí totiž nejde pouze o získávání potřebných sociálních dovedností a citlivosti, ale také o kultivaci schopností pozorovat a umění obě metody vzájemně provázat a dokázat z nich pro výzkum vytěžit maximum“ (Mioviský, 2006, s. 155-156).

Vedení rozhovoru vyžaduje dovednost, citlivost, koncentraci, interpersonální porozumění a disciplínu. Důležitý je výběr obsahu otázek, určení jejich formy a pořadí. Také se musí uvážit délka rozhovoru. Zvláštní pozornost se musí věnovat začátku a konci rozhovoru. Na začátku je důležité překonání psychických bariér, vzbudit důvěru a zájem. Důležitý je i konec rozhovoru, kdy při loučení je možné získat důležité informace. Také pro respondenta by neměl být rozhovor jen pouhým sdělením dat, ale měl by dostat možnost dalšího dodatečného kontaktu (Hendl, 2005).

Pozorování

Pozorování je další metoda k sběru dat. Cílem je sledovat respondenty v jejich přirozeném prostředí (Radvan, Vavřík, 2009).

Při výzkumu představuje tato metoda snahu zjistit, co se skutečně děje. Nejde pouze o vizuální pozorování, ale také o sluchové, čichové nebo pocitové vjemy. Umožňuje popis prostředí, potvrdit výsledky získané pomocí rozhovoru, a tím doplnit zprávu. Pro získávání kvalitativních dat hraje pozorování velmi významnou nezastupitelnou roli (Hendl, 2005).

Během rozhovorů s respondenty bylo použito pozorování, které umožnilo popis prostředí, ve kterém byly vedeny rozhovory, také umožnilo doplnit postřehy k některým otázkám a tím rozšířit kazuistiky o nové informace. Významnou nezastupitelnou roli mělo při pozorování reakcí, chování a jednání dotazovaných osob.

5.3 Výzkumná realizace šetření a záměrný výběr

Pro výzkum byl cílevědomě vybrán vzorek. Složený ze čtyř žen a dvou mužů ve věkovém rozmezí 37-47 let. Dotazování splňovali požadovaná kritéria (rodinný stav, děti v po rozvodové péči ve školním věku) a zároveň byli ochotni se do výzkumu zapojit. Předem byli plně informováni o průběhu a okolnostech výzkumu. Šetření se provádělo u vybraného vzorku respondentů, tj. v rozvedených rodinách, které vychovávají děti. Rozhovory s rodiči dětí se konaly podle výběru místa dotazovaných. Úvodem zkoumání bylo seznámení dotazovaného s výzkumníkem, a to pouze v případě, že se vzájemně neznali, dále seznámení s cílem práce a představou o průběhu a maximální doby rozhovoru. Rozhovor probíhal podle předem připraveného plánu, otázky byly dopředu polostrukturované, otevřené, polootevřené i uzavřené. Odpovědi respondentů byly zapisovány na papír a zároveň nahrávány na diktafon. Data byla získávána průběžně v období od září 2017 do prosince 2017.

6 PŘÍPADOVÉ STUDIE

6.1 Případová studie 1

Matka: Petra, 38 let

Syn: Jirka, 12 let

Popis:

Matka Petra je žena středního věku, středoškolsky vzdělaná. Rozhovor se uskutečnil v měsíci září 2017, v místě bydliště dotazované. Délka trvání rozhovoru byla 40 minut. Během rozhovoru působila matka klidným dojmem. Na otázky odpovídala jasně a rozvážně.

Rodinná anamnéza

Matka se synem bydlí v bytě 2+1 ve městě. Matka pracuje jako úřednice. Otec je zaměstnán u soukromé firmy, kde pracuje jako elektrikář. Manželství rodičů trvalo 10 let. Rodiče Jirky se rozvedli před dvěma roky. Po určitou dobu vztahu vše dobře fungovalo. Otec se velmi věnoval synovi. Trávil s ním volný čas, jezdili na výlety, sportovali. Rodinné vztahy fungovaly dobře. Rodiče měli pěkný vztah mezi sebou i se synem. Nastalo období, kdy otec začal trávit spoustu času v práci a nebyl skoro doma. Přestal se synovi a ženě náležitě věnovat. Vznikalo kvůli tomu mezi manželi velké napětí a to se na syna přenášelo. Manželé zkusili situaci řešit, ale nepomohlo to a proto jako nezbytné rozhodnutí byl rozvod. Soud rozvedl manželství po vzájemné dohodě, svěřil syna Jirku do péče matky a určil otcí výživné na syna ve výši 3000,- Kč.

Syn špatně snášel všechny věci kolem rozvodu. Většinou býval svědkem rozporů mezi rodiči. Rodiče se více soustředili na řešení sporů mezi sebou než na syna. Syn byl smutný, plakal, neměl zájem o školu a kamarády, nechtěl chodit ven. Když se syn cítil smutný a nejistý kvůli potížím rodičů, velkou oporou mu byla jeho babička, která ho podporovala a dávala mu pocit jistoty a bezpečí. Babička mu pomáhala s domácími úkoly.

Školní anamnéza

Jirka ve třech letech nastoupil do MŠ. Rychle se adaptoval, neměl problémy se začlenit do kolektivu. V šesti letech byl u zápisu do ZŠ, kde mu byl doporučen odklad povinné školní docházky, kvůli nedostatečné školní připravenosti. Po roce na víc stráveném v MŠ nastoupil do 1. třídy ZŠ. Ve škole se bez problémů adaptoval a přizpůsobil se kladeným nárokům. V období, kdy se rodiče Jirky rozváděli, tak se mu výrazně zhoršil prospěch ve škole. Neměl zájem si psát úkoly a připravovat se do školy.

Současný stav

Jirka se rok po rozvodu se vším vyrovnal. Věnuje se svým oblíbeným aktivitám. Ve škole prospívá dobře. S otcem se pravidelně každých čtrnáct dní stýká. Vztahy mezi rodiči se také urovnali. Matka se snaží všechen svůj volný čas trávit se synem. Jirka má pěkný vztah s oběma rodiči.

Finanční stránka se pro matku po rozvodu ztížila. Výživné na syna příliš situaci nevylepší. Matka si sehnala ještě vedlejší pracovní poměr v blízkém supermarketu. Snaží se chod domácnosti zajistit po všech stránkách. Matka si rozhodně myslí, že výchova dítěte je lepší a účinnější v úplné rodině. Matka uvažuje, že pro zapojení dítěte do kolektivu je důležité podporovat v něm zdravé sebevědomí, kamarádské vztahy, sebejistotu. Pro tento úkol je důležitý vzor rodiče, jeho postavení a vztahy s lidmi. Důležité je věnování pozornosti dítěti, povídání si s ním, trávení společného volného času, čímž se může pěstovat vzájemná důvěra mezi dítětem a rodičem.

6.2 Případová studie 2

Otec: Karel, 41 let

Dcera: Simona, 11 let

Popis:

Otec Karel je muž středního věku, vyučen s maturitou. Rozhovor se uskutečnil, v měsíci září 2017, v kavárně blízko pracoviště dotazovaného. Délka trvání rozhovoru byla 40 minut. Už od prvního setkání působil sebevědomým a rázným dojmem. Na dotazy odpovídal stručně a výstižně.

Rodinná anamnéza

Otec žije s dcerou Simonou v malém rodinném domku na vesnici. Otec se živí jako truhlář. Matka pracuje jako finanční poradkyně. Rodiče Simony se rozvedli před pěti roky po osmiletém manželství. Matka pocházela z města. Na život na vesnici si musela zvykat. Po narození dcery se celá situace pro matku ztížila. Všechna starost o domácnost a péče o dceru byla pro ni náročná. Na mateřské dovolené s dcerou zůstala dva roky. Poté se vrátila zpět do zaměstnání. Dcera Simona začala navštěvovat jesle. Po určité době se celá situace zhoršila. Matka přestala pečovat o svou dceru, starat se o domácnost. V době kdy Simona měla nastoupit do první třídy, matka od rodiny odešla. Skoro veškerá péče o dceru zůstala na otci. Velkou oporou otci byla jeho sestra, která bydlí ve stejné vesnici. Pomáhala mu vychovávat Simonu. Otec se snažil matku kontaktovat a celou situaci řešit, ale matka kontakt neopětovala. Proto se otec rozhodl podat žádost o rozvod. Vzhledem k tomu, že manželé spolu více než rok nežili, ve společné domácnosti soud manželství rozvedl. Soud svěřil dceru Simonu do výlučné péče otce po předchozím šetření pracovnice OSPOD. Matce bylo stanoveno výživné ve výši 2000 Kč.

Pro Simonu to byla velmi složitá situace. Pochopit chování matky, kterou rychle ztratila. Simona se hodně uzavřela do sebe. Měla problémy s usínáním, neměla často chuť k jídlu. Otec se obrátil na pediatra a požádal ho o odbornou pomoc. Od dětského lékaře dostal doporučení k psychologovi. Dívka několikrát navštívila dětského psychologa společně s otcem. Poté se celkový stav dívky zlepšoval.

Školní anamnéza

Simona nastoupila ve třech letech do MŠ. Na režim ve školce si zvykala pomalu. Během navštěvování MŠ byla často nemocná, stranila se kolektivu. Od zápisu do ZŠ byla odeslána k vyšetření do Pedagogicko- psychologické poradny pro stanovení odkladu školní docházky. Již v raném počátku školní docházky se začaly projevovat náznaky poruchy učení. Třídní učitelka doporučila spolupráci s PPP. Po vydaném doporučení z PPP se výsledky mírně zlepšily.

Současný stav

Simona je komunikativní dívka. Ve volném čase se věnuje atletice. Ve škole má dobré známky. S otcem má velmi pěkný vztah. Otec se dceři velmi věnuje. Snaží se jí vše vynahradiť. Matku vůbec nevidí, nestýká se s ní. Matka nejeví o dceru zájem.

Po finanční stránce otec vše zvládá. Matka si plní svojí vyživovací povinnost vůči dceři. Otec hodně pracuje, aby mohl dceři zajistit určitý standard. Ve volném čase jezdí s dcerou na výlety, podporuje ji v jejích sportovních aktivitách. Otec je na jednu stranu rád, že se dcera s matkou nestýká. Myslí, že by matka nebyla pro dceru vhodným vzorem. I když jí matka chybí, tak má aspoň péči a dobrý vzor od tety.

6.3 Případová studie 3

Matka: Pavla, 44 let

Dcery: Klára a Markéta, 13 let

Popis

Matka Pavla je žena středního věku vyučena v oboru švadlena. Rozhovor se konal v měsíci říjen 2017, v cukrárně blízko bydliště dotazované. Délka rozhovoru trvala 50 minut. Na otázky odpovídala rozpačitě a delší dobu se zamýšlela na odpovědi.

Rodinná anamnéza

Matka žije společně s dcerami v bytě 2+1 ve městě. Matka je zaměstnána jako prodavačka v drogerii. Otec pracuje jako instalatér u soukromé firmy. Manželství rodičů trvalo 14 let. Rodiče dívek se rozvedli před rokem. Matka dodnes nepochopila, proč se jejich vztah rozpadl. Otec začal být uzavřenější a málo komunikoval s matkou. Neměl zájem o společné akce s rodinou. Dívky celou situaci velice špatně vnímaly. Jednoho dne otec přišel a řekl, že odchází. Matka rozchod těžce nesla. Vše se na dcery přenášelo. Dívky byly na otce zvyklé a velmi jim chyběl. Dcery se začaly uzavírat do sebe, přestaly se pravidelně připravovat do školy, nechtěly chodit ven s kamarády. Dívky našly velkou oporu v prarodičích z matčiny strany. Dívky k nim velice rády chodily. Prarodiče se snažily dívkám věnovat, povídat si s nimi, jezdit na výlety. Soud rodiče rozvedl po vzájemné dohodě a dcery svěřil do péče matky. Otcí stanovil výživné na každou dceru ve výši 2.800 Kč.

Školní anamnéza

Obě dívky začaly navštěvovat MŠ v pěti letech. V mateřské škole se přizpůsobily rychle kolektivu i dennímu režimu. V sedmi letech zahájily školní docházku do ZŠ. Na prvním stupni ZŠ dívky vynikaly ve školním prospěchu.

Současný stav

Klára i Markéta jsou velmi hodné dívky. Klára navštěvuje výtvarný kroužek. Markéta navštěvuje taneční kroužek. Ve škole prospívají průměrně. Obě dvě dívky pomáhají matce s domácí prací. S matkou mají velmi pěkný vztah. Hodně často navštěvují rodiče z matčiny strany. S otcem se vídají nepravidelně. Otec má druhou rodinu.

Pro matku se finanční stránka po rozvodu zhoršila. Spoustu času tráví v práci. Otec přispívá pravidelně výživné na dcery. Velkou oporou matce jsou její rodiče. Pomáhají jí po všech stránkách. Matka si uvědomuje, že dcerám otec chybí, že nemají dostatek vzoru v opačném pohlaví.

6.4 Případová studie 4

Matka: Regina, 47 let

Dcera: Kateřina, 17 let

Popis:

Matka Regina je žena středního věku vyučena v oboru kadeřnice. Rozhovor proběhl v měsíci říjen 2017, v kavárně v blízkosti pracoviště dotazované. Doba trvání rozhovoru byla 45 minut. Na první dojem působila sebevědomým a rázným dojmem. Na otázky odpovídala jasně a stručně.

Rodinná anamnéza

Matka bydlí s dcerou v bytě 3+1 v menším městě. Matka je zaměstnána jako kadeřnice. Otec pracuje jako řidič autobusu. Rodiče Kateřiny se rozvedli před čtyřmi roky. Manželství rodičů trvalo 15 let. Matka se dlouho zdržovala v práci. Otec také moc času netrávil doma. Rodiče se po určité době mezi sebou odcizili. Otec si našel přítelkyni a od rodiny se odstěhoval. Po delší odluce manželů, matka zažádala o rozvod. Soud žádosti vyhověl a manželství rozvedl. Dcera Kateřina zůstala v péči matky. Otcí byla stanovena částka 2000 Kč na výživné Kateřiny. Kateřina měla oba rodiče velmi ráda. Těžko se vyrovnávala s tím, že otec odešel. Na obou rodičích byla velmi závislá. Dokud fungovali jako rodina, měli všichni mezi sebou pěkný vztah. Začala chodit za školu, nepřipravovala se do ní. Byla drzá na svou matku. Našla si přítele, ke kterému se odstěhovala. Matka ji v tom chtěla zabránit, ale prosadila si to po svém. Poznala, že soužití s přítelem není tak jednoduché jak si to představovala. Po třech měsících společného soužití s přítelem se vrátila domů k matce. Velkou oporou byla pro Kateřinu její babička, která s ní zašla k psychologovi. Po čtyřech sezeních s odborníkem si Kateřina uvědomila, co chce dál dělat. Začala se zase poctivě připravovat do školy. Během krátké doby

se jí podařilo studium dohnat. Celkově se zklidnila, vyrovnala se vztahy mezi rodiči. Upravila si vztah s matkou.

Školní anamnéza

Předškolní vzdělávání zahájila Kateřina ve třech letech. Docházka do MŠ byla pro Kateřinu bezproblémová, ráda si hrála s vrstevníky. Nástup do ZŠ proběhl v šesti letech. Kateřina od počátku školní docházky dávala najevo zájem o vzdělávání. Její prospěch byl nadprůměrný.

Současný stav

Kateřinu čeká poslední rok na střední zdravotnické škole. Po maturitě by chtěla studovat medicínu. Je to velmi pilná studentka. Je to její velký sen. Matka se jí snaží ve všem podporovat. Vztah s matkou se zlepšil. S otcem se stýká málo. Kateřinu to mrzí, ale je ráda, že jsou spolu v kontaktu.

Matka se snaží hodně pracovat, aby dceru zajistila. Otec na dceru platí alimenty. Po finanční stránce už to není, jak to bylo dřív. Matka má s dcerou pěkný vztah. Plánují spolu výlety, kulturní akce.

6.5 Případová studie 5

Otec: Michal, 45 let

Syn: Martin, 19 let

Popis

Otec Michal je muž středního věku středoškolsky vzdělaný. Rozhovor se konal v listopadu 2017, v kavárně blízko zaměstnání dotazovaného. Doba trvání rozhovoru byla 40 minut. Už

od prvního setkání působil sympatickým a milým dojmem. Na otázky a potřeby Martina odpovídal promyšleně.

Rodinná anamnéza

Otec žije se synem v bytě 2+1 ve městě. Otec je zaměstnán u pojišťovny. Matka pracuje jako doktorka v nemocnici. Rodiče Martina se rozvedli před třemi roky. Manželství rodičů trvalo 18 let. Matka Martina je velmi ambiciózní lékařka v nemocnici a své kariéře věnovala více času než synovi. Oba dva rodiče jsou rozdílní, každý měl jiné vzdělání, vize, představy o trávení volného času. Ale byli do sebe zamilovaní, a proto se vzali a hned po roce měli syna. Otec je rodinný typ a hodně se věnuje svému synovi. Vždy byl schopen věnovat se práci i rodině. O syna se vždy vzorně staral, vyzvedával ho ze školy, vodil na kroužky. Syn měl k němu vždy blíž a dobře si s ním i rozuměl. Od mala byl zvyklý, že matka trávila hodně času v práci. Když byl Michal v předškolním a mladším školním věku, měl chůvu, která mu pomáhala s úkoly. Otec byl ze vztahu s matkou zklamaný. Byl si vědom, že jako rodina spolu tráví minimum času. Celkově rozdílné povahy se podepsaly na tom, že rodiče se rozvedli. V období, když se rodiče rozváděli, začaly se projevovat u Martina potíže s učením, soustředěním, byl hodně smutný. Vše hodně prožíval. Zkoušel si s každým rodičem promluvit a usmířit je, ale bylo to bez výsledků. Morálně pomáhali prarodiče ze strany otce, a ze strany matky byli rodiče ve vysokém věku a situace pro ně byla hodně komplikovaná. Soud nechal vypracovat posudky z OSPOD, dle kterých se rozhodoval, zda svěří Martina do střídavé péče. Usnesení soudu pak shledalo za nejvhodnější svěření Martina do péče otce, kvůli nadměrnému pracovnímu vytížení matky. Matka platí 5000 Kč na výživné svého syna Martina.

Školní anamnéza

Martin začal navštěvovat MŠ od jeho 2,5 let. Zpočátku si Martin těžce zvykal na denní režim a zvláště na odloučení od rodičů. Zahájení docházky do ZŠ proběhlo v 6 letech. Martin se rychle zapojil do kolektivu. Jeho prospěch na prvním i druhém stupni byl průměrný.

Současný stav

Martin studuje střední průmyslovou školu, ve škole se už soustředí. Je dobrým studentem. Ve volném čase se věnuje atletice a turistice. Matku má rád, setkává se s ní, váží si jí, co všechno ve své práci dokázala. Martin má přítelkyni, mají spolu pěkný vztah.

Před rozvodem manželství byla rodina po ekonomické stránce na dobré úrovni. Po rozvodu se skoro nic nezměnilo. Otcí se v práci daří. Matka platí výživné a synovi dále přispívá na jeho koníčky.

6.6 Případová studie 6

Matka: Jana, 37 let

Dcera: Hana, 15 let

Popis

Matka Jana je žena produktivního věku středoškolsky vzdělaná. Rozhovor se konal v prosinci 2017, uskutečnil se v parku nedaleko bydliště dotazované. Délka trvání byla 50 minut. Jana působila sympaticky a vyrovnaně. Na otázky odpovídala jasně a zřetelně.

Rodinná anamnéza

Matka žije spolu s dcerou v menším rodinném domku na vesnici. Matka je zaměstnána jako administrativní pracovnice na obecním úřadě. Otec pracuje jako instalatér u soukromé firmy. Rodiče Hany se rozvedli před šesti roky. Dcera Hana byla svěřena do péče své matky. Soudem byla otcí stanovena částka 2600 Kč na výživné a potřeby dcery. Vztah rodičů se začal rozpadat, když otec ztratil práci. Delší dobu se mu nedařilo najít druhé zaměstnání. Pak dostal nabídku jít pracovat do Prahy. Měl v plánu se tam s celou rodinou odstěhovat. Matka byla zvyklá žít na vesnici a do Prahy jít nechtěla. Ve stejné vesnici také bydleli její rodiče, kteří jí byli velkou oporou. Otec se nechtěl svého plánu vzdát a do práce v Praze nastoupil. Našel si tam ubytování a domů jezdil jen na víkendy. Hana byla na otce zvyklá. Viděla, že se rodiče od sebe vzdalují, moc si už nerozumí. Nechce se jim jezdit na společné výlety. To vše nemělo dobrý vliv na ni. V době, kdy se dozvěděla, že rodiče se rozvádějí. Začaly se u ní projevovat poruchy s příjmem jídla, zavírala se doma, nechtěla chodit ven s kamarády, nechtěla se učit do školy. Přehazovala vinu rozvodu z jednoho rodiče na druhého, hádala se s každým. Rodičům vše negovala. Matka, když viděla, že na dceru nic nepůsobí, tak se rozhodla se navštívit psychologa a požádat o odbornou pomoc. Po několika návštěvách u psychologa se stav Hany začal lepší. Psycholog poradil matce, jak se má v tomto období k dceři chovat.

Školní anamnéza

Hana nastoupila do MŠ ve svých 4 letech. Adaptace na nové prostředí proběhla bez větších problémů. Po MŠ zahájila docházku do ZŠ. Hana byla oblíbená spolužačka, měla spoustu kamarádů, na 1. stupni ZŠ prospívala s vyznamenáním.

Současný stav

Hana navštěvuje 9. ročník základní školy. Ve škole prospívá dobře. Ráda maluje, proto navštěvuje výtvarný kroužek. Vztah s oběma rodiči má dobrý. Za otcem dojíždí jednou za měsíc do Prahy. S matkou má kamarádský vztah. Jezdí spolu hodně na výlety.

Finanční stránka je po rozvodu těžší než v manželství. Otec pravidelně platí výživné. Matka si je vědoma, že otec dceři chybí. Dcera nemá vzor v partnerských vztazích.

7 Diskuze a shrnutí

Praktická část se zabývala šesti rozvedenými rodinami, které vychovávají dítě školního věku. Cílem bylo získat informace o případných potížích s výchovou dětí v průběhu vzniku rodinné krize a po rozvodu manželství a jejich možným řešením. Pod vzniklými komplikacemi výchovy se rozumí psychické a fyzické zdraví dětí, jejich zapojení do určitého sociálního prostředí. Ve většině rozvedených rodin po rozvodu převzala péči o dítě matka a otec měl možnost podílet se na výchově nezletilých dětí. V jiných případech se výchovy ujal otec.

Cíl č. 1

Tento cíl obsahuje otázky, které směřovaly k zjištění, jak konkrétní rozvedená rodina funguje po stránce ekonomické.

Případová studie 1

Respondentka uvádí, že se finanční situace značně ztížila. I když se snažila rodinný rozpočet vylepšit. Matka ještě měla vedlejší pracovní poměr. Ekonomická stránka se moc nevylepšila. Matka lituje, že rodina nemůže být tak finančně zajištěna jak před rozvodem.

Případová studie 2

Respondent uvádí, že dobře zvládal finanční situaci, ale na úkor volného času, který mohl trávit se svojí dcerou. A proto je jeho názor na vzniklou finanční situaci negativní. Otec uvádí, že pokud by se rodina nerozpadla, tak by bylo finanční zajištění rodiny ještě lepší. On by mohl pracovat naplno a manželka by se mohla věnovat domácnosti, spolu by si lépe plánovali rodinný rozpočet.

Případová studie 3

Respondentka uvádí, že trávila hodně času v práci a dcery Klára a Markéta musely plnit spoustu domácích povinností samostatně. Z tohoto důvodu matka hodnotí ekonomickou situaci po rozvodu za velmi náročnou. Chybí partner, který by vylepšil rodinný rozpočet.

Případová studie 4

Respondentka uvádí, že finanční situace je po rozvodu hodně složitá. Matka hodně pracuje, aby uspokojila všechny jejich finanční požadavky. Šetří pro dceru na její budoucí studium. Otec přispívá na dceru výživné.

Případová studie 5

Respondent hodnotí ekonomickou stránku rodiny jako vyhovující. Otec si myslí, že spolu s matkou jejich syna by společně vydělané peníze ještě lépe zúročily. I když rodina nepostrádá nedostatek financí na druhou stranu, otec nemá dostatek času pro svého syna.

Případová studie 6

Respondentka uvádí, že ekonomická stránka rodiny se po rozvodu zhoršila. Otec na dceru platí výživné. Je si vědoma, že kdyby žila s otcem své dcery finanční stránka by byla lepší. Nemůže si dceři dovolit koupit, co by chtěla.

Souhrn:

Na základě zjištění ekonomické situace v šesti případových studiích, můžeme konstatovat, že ve čtyřech rodinách se vyskytly zhoršené finanční podmínky. U zbylých dvou rodin se situace po stránce finančního zabezpečení téměř nezměnila.

Cíl č. 2

Respondenti charakterizovali pozitivní a negativní vlivy před rozvodem a po rozvodu.

Případová studie 1

Matka Jirky si je vědoma, že její manželská krize (hádky, nejednotné názory, nepochopení, nedostatek empatie) měla velmi negativní vliv na syna. Jirka byl smutný, neměl zájem o kamarády, nechtěl se připravovat do školy. Nebylo to pro něho lehké ani před rozvodem ani po rozvodu. Později se vše urovnalo i vztahy mezi rodiči.

Případová studie 2

Otec popsal situaci tak, že dcera Simona vůbec žádnou jejich manželskou krizi před rozvodem neregistrovala, že se jim podařilo dceru uchránit. Po rozvodu už to začalo být horší.

Dcera se začala uzavírat do sebe, přestala chodit ven s dětmi, neměla chuť k jídlu, celkově se to podepsalo na nekvalitním spánku. Zhoršil se jí také prospěch ve škole.

Případová studie 3

Matka sdělila, že její dcery nebyly s rozvodem smířeny a dávaly to najevo tím, že byly na ni drzé, uzavíraly se do sebe, často se mezi sebou hádaly, nebyly si jisté, na které straně mají být – na otcově nebo matčině. Bylo jim velmi líto, že se rodiče rozhádali, už se nemají tolik rádi, že se jim rozpadá rodina. Snažily se rodiče usmířit, ale viděly, že už to není možné. Obviňovaly matku z toho, že rodina přestala fungovat. Přesto, že to byly velmi úspěšné žákyně, v začáteční fázi rodinné krize se jejich studijní prospěch hodně zhoršil. Přestaly komunikovat se svými vrstevníky. Po rozvodu se vše urovnalo a dcery se cítily více vyrovnané, navzájem se podporovaly.

Případová studie 4

Matka Kateřiny, začala tím, že rodinná krize hodně její dceru ovlivnila a podepsalo se to na jejím psychickém zdraví. Studijní výsledky se také zhoršily. Kateřině hodně záleželo na obou rodičích a na jejich spokojeném vztahu. Projevovalo se to tím, že byla smutná, vzteklá ke všem členům rodiny, nechtělo se jí chodit ven s kamarády, ztratila zájem o školu a o dění kolem sebe. Byla v ohrožení dostat se do špatného psychického stavu, ale babička včas zasáhla a domluvila péči u psychologa. Po několika terapiích se Kateřina cítila lépe. Po rozvodu se situace zlepšila tím, že si rodiče vše mezi sebou vyřešili, spory a hádky skončily. Kateřina už začala cítit jistotu a bezpečí. Oba rodiče jí dali najevo svou lásku.

Případová studie 5

Otec Martina popisuje negativní projevy syna před rozvodem: potíže s učením, soustředěním, vzdorováním, střídáním nálad. Martin se stýkal s nevhodnou partou kluků. Snažil se rodiče smířit, mluvil s každým zvlášť, ale potom pochopil, že rodiče mají každý jiné plány. Tak se musel s rozchodem rodičů smířit. Velkou podporu mu poskytli prarodiče z otcovy strany.

Případová studie 6

Matka Hany zhodnotila jejich rozvod a vliv na dceru tak, že na začátku to byl velký problém a musela s Hanou projít několik terapií u psycholožky. Před rozvodem rodičů se Hana začala velmi měnit – přestala se připravovat do školy, nechtěla se vídat s kamarády, byla smutná, ztrácela chuť k jídlu, přestala se věnovat svým koníčkům. Po terapii u psycholožky její psychický stav byl lepší. Rodiče našli společné řešení ohledně péče o ni.

Souhrn:

Podle odpovědí respondentů na otázku k cíli č. 2 ohledně projevu negativního vlivu rodinné krize na celkové chování dětí, můžeme dojít k závěru, že žádné z dětí nezůstalo být lhostejné, každé dítě si změny v rodině všimlo a reagovalo na ni. V pěti případových studiích děti reagují na neshody rodičů už před rozvodem, pouze v jedné případové studii se rodičům povedlo dítě před zpozorováním vzniklých problémů uchránit. Na problémy ve vztazích rodičů děti reagovaly podobně: byly smutní, uzavíraly se do sebe, přestávaly mít zájem o školu a kamarády a o dění kolem sebe. Některé pociťovaly vztek na jednoho nebo oba rodiče.

Cíl č. 3

Při zjišťování informací k cíli č. 3 můžeme navázat na cíl předchozí ohledně negativních situací před a po rozvodu. Respondenti byli vyzváni ke specifikaci zásadních reakcí dětí na nastávající změnu v rodině, jaké potíže se vyskytly nejvíce a s uvedením příkladů.

Případová studie 1

Matka od Jirky za hlavní reakci syna na jejich manželskou krizi a rozvod považuje změnu v chování, která se projevovala nepřátelstvím vůči rodičům, nervozitou a vztekem. Syn Jirka měl ke všemu negativní připomínky, hodně věcí nepochopil, nebylo možné najít společné řešení. Na synovi bylo vidět, jak se mění.

Případová studie 2

Otec Simony uvádí, že potíže v chování dcery začaly až po rozvodu, kdy si uvědomila, že matka není spolu s nimi, matka jí začala chybět. Bylo jí velmi smutno po matce a hodně ji to vzalo. U Simony vznikly potíže s usínáním, neměla chuť k jídlu, začala se uzavírat do sebe.

Případová studie 3

Matka Kláry a Markéty popisuje výskyt potíží jako projev smutku po otci. Dcery byly zklamány z jejich hádek, nevyrovnané, zhoršily se v prospěchu ve škole. Holky přestaly mít

zájem o kamarády, o záliby a aktivity. Holky se snažily rodiče usmířit, ale nepodařilo se jim to.

Případová studie 4

Matka Kateřiny vypráví, že dcera začala mít potíže z jejich rozvodu od začátku jejich manželské krize. Dcera vzdorovala, chodila nepravidelně do školy, pak si našla přítele, ke kterému se odstěhovala. Nedalo se s Kateřinou domluvit, protože své rodiče neposlouchala, na všechno měla svůj odlišný názor, projevovala nedůvěru, vztek a zklamání.

Případová studie 5

Otec Martina popisuje, že syn měl problémy se připravovat do školy, uzavíral se do sebe vše se projevovalo před rozvodem jejich manželství. Otec popsal konkrétní případ se synem v období největší rozvodové krize. Jednou se mu přihodilo, že se nepřiměřeně choval k učiteli ve škole a pak i k některým spolužákům – byl drzý, hrubý a arogantní. Bylo to pro všechny šokující a neobvyklé, protože nikdy dříve se tak nechoval.

Případová studie 6

Matka Hany vypráví, že se dcera na začátku chovala zklamaně a byla smutná z celkové situace kolem rozvodu. Pak se snažila na sebe upoutat pozornost neobvyklým způsobem chování: lhaním rodičům a učitelům, nezodpovědným přístupem ke studiu, neplněním domácích povinností.

Souhrn:

Na základě odpovědí respondentů o konkrétních negativních projevech chování dětí během trvání jejich rozvodové krize, můžeme dojít k závěru, že u většiny dětí se projevoval smutek a zklamání, uzavření se do sebe a snížení zájmu o školu, o vrstevníky a o aktivity. V první případové studii se dítě chovalo nepřátelsky k rodičům, vyskytly se projevy nervozity a vzteku. Ve druhé případové studii dítě mělo dokonce potíže s usínáním a nechut' k jídlu. Ve čtvrté případové studii dítě na vše mělo odlišný názor, projevovalo nedůvěru, vztek a zklamání a nakonec se odstěhovalo ke svému příteli. V páté případové studii se setkáváme s hrubým a arogantním chováním žáka k učitelům a ke kamarádům. V šesté případové studii dcera neplní domácí povinnosti a lže svým rodičům.

Cíl č. 4

Respondenti odpovídali na otázky, jak se zajistilo fyzické a psychické zdraví dětí v rozvedené rodině.

Případová studie 1

Matka Jirky vyprávěla, jak se snažila zachránit zdravý psychický stav svého syna, protože se začal kvůli jejich rozvodu velmi trápit. Nepomáhal klidný rozhovor s každým rodičem, matka měla vážné obavy o budoucnost svého syna, který by byl nejradši, aby se rodiče k sobě vrátili. Nešlo to a žádná jeho snaha dát rodiče dohromady nepomohla. Po rozvodu rodičů se situace vylepšila, rodiče se přestali hádat a začali spolu komunikovat, na všem se spolu domlouvat.

Případová studie 2

Otec Simony při vzniku potíží s dcerou a jejím špatným psychickým stavem, se obrátil na dětskou doktorku a paní doktorka mu dala doporučení k psychologovi. Otec dceru přesvědčil a spolu chodili na několik terapií. Simonin psychický stav se pak zlepšoval. Dcera se, ale s matkou nestýká, ovšem smířila se s tím a věnuje se škole, kamarádům a koníčkům.

Případová studie 3

Matka Kláry a Markéty uvádí, že rozvod dívkám po psychické stránce vůbec neprospěl. Dívky měly v jednom období velké potíže, vznikaly hádky mezi nimi. Chyběl jim otec a vadilo jim, že otec se s nimi málo stýkal. Velkou oporou dívkám byli prarodiče z matčiny strany. Prarodiče se snažili s vnučkami vše řešit, nasměrovat je na pozitivní věci, zdůraznit jim důležitost a smysl studia.

Případová studie 4

Matka Kateřiny vypráví, že dcera měla velké potíže s psychickým stavem dcery během jejich rozvodu s manželem. Kateřina hodně vzdorovala, odešla z domu, nechodila do školy. K odborné pomoci jí přivedla její babička, která na odborné pomoci trvala. Kateřině to prospělo. Po určité době se umoudřila, vrátila se domů a vztah s matkou se zlepšil.

Případová studie 5

Otec Martina popisuje, že syn začal mít psychické potíže v době rozvodu. Které se projevovaly ve špatném soustředění, neschopnosti se pravidelně připravovat do školy, býval často smutný. Velkou oporou mu v této době byli prarodiče z otcovy strany. Martinovi hodně pomohli, tím se dostal z krize svých rodičů. Poté se Martin vrátil k obvyklému, běžnému životu studenta.

Případová studie 6

Matka Hany vypráví, že dcera špatně snášela rozvod svých rodičů. Podepsalo se to na jejím zhoršeném psychickém stavu, který se projevoval nechutenstvím, hádkami s rodiči, drzostí. Matka proto požádala o pomoc psychologa. Potom se psychický stav dcery zlepšil.

Souhrn:

Na otázku respondentů jak se zachovalo fyzické a psychické zdraví dětí v průběhu řešení jejich manželské krize všichni odpověděli, že to dětem rozhodně ani po fyzické, ani po psychické stránce neprospělo. Ve třech případových studiích se sami rodiče nebo i prarodiče obrátili na odbornou pomoc psychologa. V jedné případové studii matka sama řešila zhoršení psychického stavu syna. Ve dvou případových studiích měli zásluhu na zachování psychického zdraví prarodiče.

Cíl č. 5

Rodinní příslušníci posuzovali výchovu dětí a její vliv na zapojení dětí do sociálního prostředí.

Případová studie 1

Matka Jirky přemýšlí o tom, že dětem hodně záleží na kamarádech a jejich mínění a zapojení se do kolektivu. A proto Jirka velice řešil svou rodinnou situaci, měl obavy, jak to vše budou vnímat jeho vrstevníci. Jirka by chtěl mít oporu od obou rodičů, mít jistotu v jejich péči. To vše přidává dítěti na sebevědomí, na budování plánů do budoucna. Jirka měl dobré a chápavé kamarády a měl štěstí, ale stejně se choval v těžké rodinné situaci vztekle a podrážděně. Matka si myslí, že musela být v tomto období ve své výchově na syna trpělivá, tolerantní, vstřícná a chápavá.

Případová studie 2

Otec o své dceři Simoně řekl, že se vzdala kamarádů a kamarádek, styděla se za vzniklou rodinnou situaci, byla velmi uzavřená do sebe. Otec si myslí, že rozpad rodiny dítě velmi podrazí a ono se velmi často v průběhu rodinné krize cítí podvedené, méněcenné, nezajímavé pro ostatní. Dle jeho mínění je velmi důležitá výchova dětí oběma rodiči kvůli formování dobrého zázemí a jistoty.

Případová studie 3

Matka dvojčat Kláry a Markéty uvažuje, že i když její dvě dcery se navzájem celkem ve všem podporují, stejně jsou pro ně kamarádi a vrstevníci velmi důležití. Během studia si získávají určitou autoritu mezi ostatními dětmi. V nezletilém věku je pro ně rodinné zázemí na prvním místě. Většinou po příchodu ze školy tráví s otcem a matkou hodně společného času, plánují si víkendy a dovolené.

Případová studie 4

Matka Kateřiny sdělila, že během jejich rodinné krize, Kateřina prožívala trápení se svými vrstevníky. Oni se na všechno vyptávali, nechápali, čím Kateřina prochází. Sami si žili spokojeným životem a nemohli se do Kateřiny vcítit. Matka Kateřiny si myslí, že výchova dětí oběma rodiči, je velmi důležitá pro sebevědomí dítěte, pro vybudování pevných vztahů s okolím.

Případová studie 5

Otec Martina popisuje vztahy syna s vrstevníky během rozvodu velice napjaté. Syn za způsob obrany zvolil sebeobranu – drzé, hrubé, povýšené a arogantní chování. Podle názoru otce chlapec ke své výchově nutně potřebuje úplnou rodinu, hlavně matku, která je vzorem jemného, citlivého, empatického přístupu k němu, ke všem ostatním členům rodiny. Občas matku může částečně nahradit babička nebo jiná žena.

Případová studie 6

Matka Hany zhodnotila vztah své dcery s vrstevníky jako velice obtížný. Hana procházela velkým zklamáním z rozchodů rodičů a nedalo se s ní na začátku krize vůbec jednat. Svou nespokojenost projevovala nepřátelským a drzým chováním, nerada se zapojovala do společných akcí ve škole. Chovali se k ní s pochopením, ale Hana měla problém vyrovnat se vzniklou závažnou rodinnou situací. Trvalo to určitou dobu, než krize pominula. Matka Hany

si myslí, že výchova obou rodičů je pro dítě to nejlepší. I když rodiče spolu nežijí, tak za velmi důležitou považuje dohodu mezi nimi.

Souhrn:

Na základě odpovědí respondentů všech šesti případových studií o problematice zapojení dětí do sociálních vazeb s ohledem na řešení rozvodové krize a její vlivu na ní, všichni se shodli na tom, že dětem velmi záleží na situaci v rodině. Děti se velmi často v průběhu rodinné krize cítí podvedené, méněcenné, nezajímavé pro ostatní. Dětem hodně záleží na kamarádech a jejich mínění a zapojení se do kolektivu.

ZÁVĚR

V dnešní době v České republice nebo ve světě pořád stále slýcháme o krizích v manželství a rozvodech (rozvádí se v ČR každé druhé manželství), vychází četné množství publikací o jejich příčinách, studií o manželských vztazích, o správné výchově dětí, o vlivu na vývoj dětí různých faktorů, zejména bezprostředně v rodině a mimo ni.

K interpretaci výzkumu bylo použito pozorování a analýza zpracovaných rozhovorů se šesti respondenty, rozvedených rodičů. Cílem praktické části bylo zmapovat a interpretovat negativní dopady rozvodu na psychiku dítěte v konkrétních případech. Nebyla opomenuta stránka sociální a ekonomická, která nastala po rozvodu rodičů.

Co se týče nezákladnějšího fyzického vývoje dítěte a zajištění zázemí a jistoty každodenního životního, tak ve všech šesti případových studiích bylo zjištěno, že otec nebo matka o to postarali nebo se dohodli na finanční podpoře. Dítě zůstalo bydlet ve svém obvyklém prostředí, pomáhali prarodiče nebo příbuzní a základní ekonomická situace v rodině zůstala ve snesitelném stavu. Po této stránce bylo každé dítě nedotčené.

Ale po stránce psychického dopadu na děti rodinné krize, už se problematika v každé rodině lišila. V případových studiích, kde jsou děti od 11 až do 13 let, jejich potíže se projevovaly spíše smutkem, uzavřením se do sebe, skleslou náladou, špatným spánkem, nechutenstvím, poklesem zájmu o učení a setkání se s kamarády, nezájem o obvyklé činnosti a koníčky.

U případových studií, kde byli děti trochu starší – od 15 do 19 let, děti měly tendenci se osamostatnit, bouřit se proti ostatním, nekomunikovat s rodiči a příbuznými, negovat a vzdorovat, dělat věci naschvál, být hrubý na členy rodiny, na učitele ve škole, na kamarády.

Podle našeho názoru a v návaznosti na chování dětí, popsanou v teoretické části této práce, je jasné, že děti mladší, začínající adolescenti jsou ještě velmi psychicky vázané na rodiče a příbuzné a bojí se to pouto ztratit a proto se chovají spíše bezmocně a podléhají okolnostem. Jiné chování mají děti od 15 do 19 let, kteří navíc prochází i adolescentním obdobím s určitými jeho vývojovými změnami, zejména snahou se osamostatnit, zapadnout do společnosti. V adolescentním věku se dětem nejvíce formuje nejen jejich osobnost a také vztah k okolnímu světu, začínají si uvědomovat svoji váhu mezi ostatními, svoji identitu. A proto během vzniku rodinné krize se jejich psychické potíže projevují ve formě nesouhlasu s rodiči, vztekem, vzdorováním a hledáním vlastního řešení vzniklé komplikace.

Ve všech případových studiích rodiče (zároveň otcové a matky) vyjádřili důležitost účasti na výchově dětí obou rodičů a to jak pro chlapce, stejně tak pro dívky. Podle jejich názoru všichni děti potřebují mít vzor chování dvou opačných pohlaví, jejich doplňující se názory, jejich podporu v každodenní situaci. Nedostačující péče jednoho rodiče přináší dítěti dostatečně velkou újmu do budoucnosti. Ve všech případových studiích se rodiče mezi sebou dohodli na společné péči o děti, což je pozitivním jevem, ale dle našeho názoru asi ne vždy se to podaří. To už by, ale bylo téma dalšího výzkumu. V našem případě děti v rozvedených rodinách zůstali zajištěné po všech možných stránkách.

Jak bylo vidět z uskutečněného výzkumu, pro ztěžující situaci během rodinné krize je velmi nutná případná pomoc odborníků, také prarodičů, příbuzných, blízkých a empatických lidí. Skoro ve všech případových studiích se rodiče obrátily pro pomoc odborníků a dětem to pomohlo. V jedné případové studii důležitou roli odehráli prarodiče.

Co se týče problémů s okolím během rozvodu rodičů, ve všech případových studiích děti měly dočasné potíže s některými příbuznými a s vrstevníky. Ale u jednoho případu si naopak dívka našla přítele a bydlela chvíli u něho navzdory rodičům. Takže ji v podstatě pomohla jiná cizí rodina a dívka situaci zvládla.

Na závěr je třeba zdůraznit, že v každé dotazované rodině krize pominula a děti se bez vážných následků vrátily k běžnému životu.

SOUHRN

Z výzkumu je zřejmé že, život a podmínky výchovy dítěte v rozvedené rodině mají jasné specifikum a výrazně se liší od života dítěte v úplné rodině. Negativní procesy (ztráta dobrého porozumění a kontaktů rodičů a dětí, uzavření dětí se sami do sebe, psychické problémy), vyvolané zejména současnou socioekonomickou situací v mnohých státech (nedostatek finančních prostředků a jako důsledek nadměrná zaneprázdněnost rodičů nebo naopak sklíčenost rodičů a jako výsledek - omezená péče o děti atd.) jsou obzvláště patrné při výchově dětí z rozvedených rodin. Kromě výše zmíněných potíží, kterým čelí svobodní rodiče, nastávají komplikované situace psychologického rázu – samotný rodič (matka nebo otec, případně někdo z prarodičů) není schopen současně realizovat obě rodičovské pozice – mateřskou i otcovskou. Péče obou pohlaví rodičů pro dospívající dívku nebo dospívajícího chlapce by měla plnit svou vychovávací a formovací funkci, být vzorem pro děti, pro jejich budoucí harmonické zapojení do společnosti a schopnosti založit si vlastní fungující rodinu.

Diplomová práce je tvořena ze dvou hlavních částí, teoretické a praktické. Cílem teoretické části bylo popsat a shrnout změnu chování a vznik negativních dopadů na děti, jejich dospívání a vývoj po rozvodu manželství rodičů. V praktické části bylo cílem zmapovat a interpretovat negativní dopady rozvodu na psychiku dítěte v konkrétních případech pomocí rozhovorů s rodiči dětí z rozvedených rodin. Stanovené cíle byly naplněny. Magisterská práce může být přínosná zejména pro pedagogické pracovníky a rodiče, jsou zde shrnuty základní pojmy jako je rodina, rozvod, dále jsou popsány reakce dětí na rozpad manželství rodičů, zmiňujeme aspekty dospívání a uvádíme specifika výchovy dětí adolescentního věku během rozvodové krize. Na závěr je důležité se seznámit s možností odborné pomoci a zvolit si „správného“ terapeuta.

CITOVANÉ PRAMENY

SEZNAM ODBORNÉ LITERATURY

ALDORT, Naomi. *Vychováváme děti a rosteme s nimi*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2010. 227 s. ISBN 978-80-7252-287-3.

ABRAMOVA, H. S. *Praktická psychologie*. Moskva: Akademický projekt, 2001. 322 s.

BALLNIK, Peter. *Otcem i po rozvodu*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012. 255 s. ISBN 978-80-262-0150-2.

BERGER, Mauricie a GRAVILLON, Isabelle. *Když se rodiče rozvádějí: jak pochopit citění dítěte a jak mu pomoci*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 131 s. ISBN 978-80-7367-843-2.

FILLIOZAT, Isabelle. *Dokonalý rodič neexistuje*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2011. 192 s. Bestseller. ISBN 978-80-251-3317-0.

DUNOVSKÝ, Jiří a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. 1. vyd. Praha: Grada, 1995. 245 s., [8] s. barev. il. ISBN 80-7169-192-5.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.

GOLEMAN, Daniel. *Emoční inteligence*. Praha: Columbus, 1997. 348 s. ISBN 80-85928-48-5.

HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.

HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015. 774 stran. ISBN 978-80-262-0873-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.

HINTNAUS, Ladislav. *Člověk a rodina = Smysl a funkce rodiny: (Anatomie, fyziologie a patologie lidské rodiny)*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1998. 79 s., obr. příl. ISBN 80-7040-315-2.

KON, Igor Semenovič, ed. *Kapitoly z psychologie dospívání*. 2. vyd. Praha, 1988

KOPŘIVA, Pavel et al. *Respektovat a být respektován*. 3. vyd. Kroměříž: Spirála, 2008. 286 s. ISBN 978-80-904030-0-0.

LANGMEIER Josef, LANGMEIEROVÁ, Dana, 1977. *Výchova v rodině a mravní vývoj dítěte*. In LINHART, J.; KODYM, M.; KOTÁSKOVÁ, J., a kol. *Mravní vývoj dítěte v socialismu*. Praha: Academia.

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. 368 s. Psyché. ISBN 80-247-1284-9.

LIDERS, A. *Psychologická cvičení s adolescenty*. Moskva: Akademie, 2003. 256 s.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012. 143 s. ISBN 978-80-262-0202-8.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. Vyd. 7. Praha: Portál, 2015. 108 s. ISBN 978-80-262-0853-2.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. Studijní texty. ISBN 80-86429-19-9.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.

NAKONEČNÝ, Milan. *Základy psychologie osobnosti*. 1. vyd. Praha: Management Press, 1993. 232 s. ISBN 80-85603-34-9.

NOVÁK, Tomáš. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 144 s. ISBN 978-80-247-4110-9.

NOVÁK, Tomáš. *O otcovské roli: [význam otce v rodině]*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. 127 s. Psychologie pro každého. ISBN 978-80-247-4498-8.

NOVÁK, Tomáš, CORRADINIOVÁ, Simona a VYPUŠTÁK, Radim. *Kontakt s dětmi po rozvodu: jak nepřijít o dítě*. Vydání první. Praha: Wolters Kluwer, 2015. 248 stran. ISBN 978-80-7478-910-6.

PÖTHE, Petr. *Dítě v ohrožení*. Vyd. 1. Praha: G plus G, 1996. 143 s. Zde a nyní. ISBN 80-901896-5-2.

RADVAN, Eduard a VAVŘÍK, Michal. *Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách*. Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2012. 62 s. ISBN 978-80-87182-25-3.

SATIR, Virginia. *Kniha o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]*. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006. 357 s. ISBN 80-7252-150-0.

SKALKOVÁ, Jarmila. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno: Paido, 2004. 158 s. ISBN 80-7315-060-3.

SMITH, Heather. *Děti a rozvod*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 184 s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-906-2.

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Dítě a rozvod rodičů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 179 s. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-3181-0.

ŠVANCARA, Josef a kol. *Diagnostika psychického vývoje*. Vyd. 3., upr. Praha: Avicenum, 1980. 395 s.

ŠVAŘÍČEK, Roman a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. 377 s. ISBN 978-80-262-0644-6.

VÁGNEROVÁ, Marie a VALENTOVÁ, Lidmila. *Psychický vývoj dítěte a jeho variabilita: Skripta pro posl. ped. fak. Univ. Karlovy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991. 115 s. ISBN 80-7066-384-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. 170 s. ISBN 80-7184-488-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

WARSHAK, Richard Ades. *Rozvodové jedy*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2003. 389 s. ISBN 80-7254-439-X.

WARSHAK, Richard Ades. *Jak neutrávit děti rozvodem*. 1. vyd. V Praze: Triton, 2004. 121 s. ISBN 80-7254-558-2.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Česko. §657 z č. 89/2012, Sb., Občanský zákoník. Dostupný z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=6idBiblio=74907&recShow=656&fulltext=&nr=89-2F2012&part=&name=&rrp=100#parCnt> [cit. 2018-08-10].

Česko. §687 z č. 89/2012, Sb., Občanský zákoník. Dostupný z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=6idBiblio=74907&recShow=686&fulltext=&nr=89-2F2012&part=&name=&rrp=100#parCnt> [cit. 2018-08-10].

BGB = Bürgerliches Gesetzbuch; název německého občanského zákoníku
<https://www.neurologen-und-psychiater-im-netz.org/kinder-jugend-psychiatrie/risikofaktoren/trennungsscheidung/psychische-folgen/> [cit. 2018-10-13].

<https://www.eltern-forum.at/ratgeber-news/scheidung-auswirkung-kinder> [cit. 2018-10-19].

<https://www.grin.com/document/108541> [cit. 2018-10-19].

Dostupné z: <http://www.koob.ru/kon/> [cit. 2018-12-06].

<https://www.berlin.de/special/familien/3150679-2864562-scheidung-der-eltern-welche-folgen-hat-s.html> [cit. 2018-12-17].